

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра мов і методики їх викладання

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «Магістр»

на тему:

**РОЗВИТОК НАВИЧОК ЕМПАТІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СТОРИТЕЛІНГУ**

Виконала:

студентка II курсу магістратури, групи ПО
61

спеціальності 013 «Початкова освіта»

Андрієнко Яна Сергіївна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Дженджеро Оксана

Леонідівна

Чернігів - 2023

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2023 року.

Студентка

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від «___» _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	7
1.1. Історичний огляд дослідження поняття емпатії в науковій літературі	7
1.2. Вікові особливості розвитку емпатійності в молодшому шкільному віці	11
1.3. Сторителінг як ефективний метод розвитку емпатійного спілкування	
Висновки до розділу I	23
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ ЗАСОБАМИ СТОРИТЕЛІНГУ	32
2.1. Організація та методи експериментального дослідження.	32
2.2. Констатувальний етап експериментальної роботи.	38
2.3. Формувальний та контрольний етапи експериментального дослідження особливостей емпатії у молодшому шкільному віці засобами сторителінгу.	
Висновки до розділу II	56
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема вивчення емпатії та її розвитку у молодших школярів - актуальна тема в сучасному світі. Емпатія посідає одне з головних місць у структурі соціальних емоцій і відіграє найважливішу роль в житті дитини. Ця проблема набуває особливого сенсу в світлі засвоєння дитиною духовних і моральних цінностей, які трансформуються у властивості особистості й проявляються у відносинах з іншими людьми.

Емпатія відіграє важливу роль в розумінні людиною іншої людини, соціальної природи людини, набутті особистістю комунікативної компетенції. Протягом усього життя людини і на кожному етапі її розвитку зокрема, особистість формується, усвідомлює, дає оцінку навколишньому світу. Головною цінністю є людина і її життя, також розвиток в ньому культури, невід'ємною частиною якої є емоційність, співпереживання, духовна зрілість, співчуття іншій людині вміння порадіти за нього, зрозуміти і вислухати. Але всі ці моральні якості характерні для дорослої людини і не дані дитині від народження. Вони з'являються і формуються з часом, відповідно до теорії культурно-історичного розвитку психіки Л.С. Виготського, під впливом виховання, у процесі засвоєння досягнень попередніх поколінь, протягом усього періоду розвитку активності особистості.

Психологи встановили, що молодший шкільний вік характеризується підвищеною сприйнятливістю до зовнішніх впливів, вірою в істинність всього, чого вчать, що говорять, в безумовність і необхідність моральних норм. Паралельно з розвитком моральних норм, важливо розвивати емпатію. Співпереживання необхідне з ранніх років життя дитини, адже допомагає дитині розуміти, співчувати, переживати за тих, хто знаходиться поруч з ним, бути добрим по відношенню до навколишнього світу.

Діти молодшого шкільного віку вміють розуміти і розрізняти чужі емоційні стани, співпереживаючи, відповідати адекватними почуттями. У дітей більше, ніж у дорослих, розвинена інтуїтивна здатність вловлювати чужий емоційний стан, тому важливо в цьому періоді розвитку акцентувати увагу на формуванні в дитини здатності до емпатії, активізації товариськості, регулювання емоційного стану дітей.

Емпатія і дослідження її феномену з давніх часів цікавила представників різних наукових напрямів. Ще відомі античні мислителі Сократ, Платон, Аристотель, хоч і не послуговувались терміном “емпатія”, “емпатійне спілкування”, проте значну увагу приділяли тому, що в сучасних теоріях про емпатію вважають її проявами. Внутрішній світ людини цікавив науковців і в часи Ренесансу, що сприяло появі напрацювань, які згодом стали підґрунтям для появи й розвитку різних теорій, цікавих у контексті нашого дослідження. Наприклад, емпатію як підсвідомий процес розглядають в теорії психоаналізу; представники когнітивної теорії спираються на соціально-інтелектуальні здібності людини у формуванні її здатності співпереживати; лінгвісти досліджують емоції особистості як суб’єктивне відображення дійсності, зокрема як ставлення людини до неї [48].

Емпатія становила інтерес для таких психологів, як З.Фрейд, В. Шаховський, Т. Ліппс, Д. Шмельов. У мовознавстві її досліджувати О. Нефедченко, О. Селіванова, Л. Козяревич, А. Кузнецова, у педагогіці - О. Кайпіс, І. Зязюн, Л. Виговська, Л. Васильченко, Т. Диба та інші.

Сторителінг (у перекладі з англійської мови story – історія, а telling – розповідати) – це розповідання історій з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сферу слухача.

Термін “сторителінг” з’явився в 90-х років XX століття і не мав відношення до школи, освіти. Американець Д. Армстронг, відомий бізнесмен, голова міжнародної корпорації Armstrong International використовував у навчанні новачків розповіді з життя, будучи

переконалим, що вони краще сприймаються, ніж логічні аргументи і сухі міркування.

Проте такі популярні жанри, як казки, легенди здавна використовуються в педагогіці і містять значний потенціал впливу, тож вважаємо, що популярність сторителінгу в інших галузях в останні десятиліття лише підтверджує педагогічну доцільність і ефективність використання зазначеного методу в освіті.

Цінним надбанням для подальших досліджень став досвід і напрацювання А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Русової. Сучасні педагоги й методисти наголошують на важливості використання сторителінгу від дошкільного віку (К. Крутій, Л. Зданевич) до вищої школи (Т. Черненко, Ю. Маковецька-Гузь, Г. Давидюк, Л. Макарова).

Розвиток навичок емпатійного спілкування молодших школярів засобами сторителінгу досліджували вітчизняні й зарубіжні науковці, такі як К. Симоненко, Л. Барсукова, І. Сабада, М. Шморгун, С. Хіллстрем, Ш. Харпер, Б. Фрідман, Д. Вейн та інші.

Усі сучасні наукові й методичні розвідки спрямовані на розуміння та підтримку важливості сторителінгу в навчанні дітей емпатії та навичок спілкування.

Потреба вдосконалення змісту і методів компетентнісного навчання рідної мови в початкових класах, важлива роль сторителінгу у формуванні й розвитку навичок емпатійного спілкування, відсутність науково-методичних розробок з проблеми розвитку навичок емпатії у молодших школярів засобами сторителінгу визначили актуальність теми та її вибір – **“Розвиток навичок емпатійного спілкування молодших школярів засобами сторителінгу”**.

Об'єкт дослідження: процес розвитку навичок емпатійного спілкування в початковій школі.

Предмет дослідження: сторителінг як засіб розвитку навичок емпатійного спілкування молодших школярів.

Метою роботи є науково обґрунтувати методику й розробити систему вправ і завдань щодо розвитку навичок емпатійного спілкування засобами сторителінгу на уроках української мови.

Відповідно до мети роботи необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Здійснити історичний огляд та дослідити поняття “емпатія” у науковій літературі.
2. Проаналізувати вікові особливості розвитку емпатійності у молодшому шкільному віці.
3. Схарактеризувати сторителінг як ефективний засіб розвитку у молодших школярів навичок емпатійного спілкування.
4. Виміряти показники сформованості навичок емпатійного спілкування на початку експериментального дослідження.
5. Розробити методику й провести експериментальне навчання з розвитку емпатії засобами сторителінгу у молодшому шкільному віці.
6. Проаналізувати результати і перевірити ефективність експерименту.

Методи дослідження:

- теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, психолого-педагогічної, лінгвістичної й методичної літератури з проблеми дослідження);
- емпіричні (цілеспрямоване педагогічне спостереження, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи), порівняльні методи, кількісний та якісний аналіз даних).

Теоретична значимість роботи полягає в систематизації матеріалів, які можуть бути використані з метою розвитку емпатії засобами сторителінгу у дітей молодшого шкільного віку.

Практична значимість результатів дослідження визначається тим, що отримані результати і висновки, а також рекомендації з розвитку емпатії можуть бути використані вчителями у навчально-виховній і розвивальній роботі з молодшими школярами.

База проведення дослідно-експериментальної роботи.

Дослідницьку роботу було проведено особисто автором на базі Опорного закладу Менська гімназія Менської міської ради Корюківського району Чернігівської області. До експерименту був залучений 41 учень перших класу. Вірогідність висновків і результатів дослідження забезпечена реалізацією методологічних і теоретичних підходів згідно з поставленою метою і завданнями; проведенням експерименту в умовах контролю, усебічним якісним і кількісним аналізом експериментальних даних; особистою участю автора в дослідно-експериментальній роботі; практичною апробацією результатів дослідження.

Апробація дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на Всеукраїнській онлайн-конференції з міжнародною участю “Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації” (30 травня 2023, НУ “Чернігівський колегіум” імені Т.Г.Шевченка), XX міжуніверситетській студентській науково-практичній конференції “Актуальні питання культури мовлення” (21 лютого 2022 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська мова як чинник національної державності” (24 листопада 2023 року, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського), звітних засіданнях кафедри мов і методики їх викладання НУ “Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка (протягом 2022-2023 рр.), науково-методичному об’єднанні вчителів початкових класів Опорного закладу Менська гімназія.

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 2 науково-методичні праці, з них 2 – тези.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів основної частини, висновків та списку використаних джерел.

Структура роботи: дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (71 найменування).

Основний зміст роботи викладено на 69 сторінках, загальний обсяг – 89 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Історичний огляд дослідження поняття емпатії у науковій літературі

У науковій літературі є велика кількість тлумачень грецького терміна «*empathēia*» – емпатія. З тих пір, як термін з'явився у філософії, він піддавався різним інтерпретаціям і розглядався по-різному: як співчуття, симпатія, розуміння, співпереживання, процес. Під емпатією розуміється і здатність, і компетенція [33].

Емпатія проявляється у бажанні людини зрозуміти емоції та почуття іншого. Успішна комунікація полягає в здатності вийти за межі власного “я” і подивитись на ситуацію з іншого боку, іншими очима.

Феномен емпатії почали розглядати античні філософи й визначали як “симпатія”.

Так філософ Сократ стверджував, що живописець, поет або скульптор, наслідуючи природу, надає особливий вплив на емоційний стан глядача і слухача, допомагаючи в почуття створених творінь [40].

Платон обґрунтовував необхідність співпереживати до створеного образу в впродовж творчого процесу. Філософ переконував, що, перебуваючи в творчому процесі, художник може “перевтілюватися” і “вчуватися” в зображений об’єкт.

Аналізуючи філософські міркування, Е. Тітченер вводить поняття “емпатія” як проникнення та усвідомлення стану іншого. Емпатійна здатність проявляється під час спілкування, коли співрозмовник усвідомлює, що його розуміють.

Американський вчений К. Роджерс визначав поняття емпатії як співіснування з іншою людиною: «Це означає увійти у внутрішній світ іншого і бути в ньому як удома. Це означає бути сензитивним до змін

чуттєвих значень, безперервно відбуваються в іншій людині. Це означає тимчасове проживання життя іншого, просування в ній обережно, тонко, без суджень про те що інший усвідомлює...»[68]

За В. В. Бойко, емпатія, є витонченим засобом глибинного осягнення людини, раціонально-емоційно-інтуїтивною формою відображення іншого, пов'язаною з необхідністю виявлення, розуміння іншого. Раціональний аспект в емпатії виявляється у співпричетності, увазі до іншого, спостережливості до реакцій, станів, властивостей людини, інтенсивній аналітичній переробці інформації про іншого, яка поступає по різним сенсорним каналам. Емоційний аспект в емпатії пов'язаний з розумінням іншого на основі свого емоційного досвіду шляхом емоційних асоціацій і перенесення. Інтуїтивність при емпатійному осягненні іншого підкреслює значення підсвідомих процесів обробки інформації про партнера, при якому узагальнення та висновки про нього здійснюються без участі логіки, на основі безсвідомого співставлення з минулим досвідом [2, 73].

На думку А. П. Сопикова, існує три види емпатії:

- 1) емоційна, коли присутні емоції;
- 2) пізнавальна, якщо домінує інформативність у процесі моделювання суб'єктом об'єкта;
- 3) поведінкова, якщо домінує вольовий аспект у процесі моделювання суб'єктом об'єкта емпатія, виражається у спонуканні об'єкта емпатії до дій. [59].

Р. Мей зазначав: “простежується аналогія зі симпатією, що виражає співчуття. Емпатія – почуття більш глибоке, що передає таке духовне єднання особистостей, коли одна людина настільки переймається почуттями іншої, що тимчасово ототожнює себе зі співрозмовником, як би розчиняючись в ньому. Саме в цьому глибокому і дещо загадковому процесі емпатії виникає взаємне розуміння, вплив та інші значні відносини між людьми ...”[56].

У зв'язку зі зростанням інтересу до феномену “емпатія”, збільшується і кількість тлумачень цього терміна. Німецький вчений Юрген Ріпплінгер (Jürgen Ripplinger) відносить емпатію до соціальних компетенцій, розуміючи під нею співпереживання іншим людям, сприйняття потреб інших і адекватне реагування, прояв поваги, розуміння поглядів інших людей [33].

Засновник сайту www.soft-skills.com Андре Морітц (André Moritz) також відносить емпатію до соціальної компетенції (soft skills), визначаючи її як здатність усвідомлювати думки і почуття інших людей і розуміти висловлювання і емоції інших з позиції їх світогляду.

А. Морітц стверджує, що емпатія не обов'язково буде пов'язана з підтримкою, турботами про іншу людину, як це часто розуміється на перший погляд. Натомість, вважає дослідник, емпатія поширюється на “розуміння”. Розуміння не буде при цьому означати, що ви щось схвалюєте.

Але з точки зору емпатії вже має сенс те, що ви “розумієте” або принаймні намагаєтесь зрозуміти, що спонукало людину до конкретного вчинку, під впливом чого людина переживає певні почуття [31]. Те, що емпатія ближче до розуміння, ніж до поділу емоційного стану, вважає також і інший дослідник — В. Колер.

Термін «соціальна емпатія» ввів Р. Рейх. Американський професор вважає, що сенс існування суспільства зводиться до мінімуму без співчуття [32].

Соціальну роль емпатії підкреслює Л. В. Ткачук, відводячи їй ключову роль в соціальній взаємодії суспільства, визначаючи її, як “систему вироблених цінностей, норм поведінки і мислення, що відображають розуміючу поведінку в даний конкретний історичний період”. Механізм соціальної емпатії не може працювати, якщо зовнішні обставини заважають людям проявляти її. Л. В. Ткачук називає соціальну емпатію “дзеркалом соціальних змін”, тобто емпатія може виступати

опорою наступності й консолідації, але, водночас, вона може стати і формою роз'єднання й руйнування соціальних норм [60].

О. І. Нефедченко в монографії розглядає емпатію з одного боку “як властивість особистості психолога”, з іншого – як “процес емоційної реакції однієї особистості на переживання іншої”, такий процес, на їхню думку, виражається в прагненні людини зрозуміти свого співрозмовника, надавати йому посильну допомогу і підтримку [51].

Емпатію як здатність до співпереживання розглядає у своїй статті Л. Ілійчук. Дослідник розробляє модель емпатичних здібностей (на основі моделі здібностей В. Д. Шадрикова), визначаючи її структуру, виділяючи функціональні, операційні та мотиваційні компоненти.

Свій підхід Л. Ілійчук визначає як практико-орієнтоване вивчення емпатії, ґрунтуючись на двох загальнопсихологічних категоріях – вищій психічній функції і здатності [29].

Термін “емпатична здатність” у низці досліджень науковців також виступає як синонім терміна “емпатія” [6; 9]. У роботі В. Ф. Калошин ми зустрічаємося з поняттям емпатії як емпатичної культури, під якою дослідниця розуміє “системне утворення, що включає в себе гуманне ставлення до інших людей; здатність емоційно перейматися переживаннями інших людей і відгукуватися на них”; “вміння вслухатися, вдивлятися, вчуватися в стан іншої людини”; “здатність не тільки сприймати іншого, але і намагатися зробити щось”, “психологічний стан, в якому домінуючим є емоційний поділ переживань іншої особистості”; “емоційна ідентифікація, особистісна рефлексія”, “моральна свідомість особистості”, “процес входження в світ іншого і перебування в ньому як вдома”; “механізм спілкування, який дозволяє домогтися співзвуччя в ньому” [31].

Цікавий підхід американського письменника, психолога Д. Гоулмана. Він підкреслює сутність емпатії, порівнюючи її з “соціальним радаром”. Недолік емпатії може вилитися, на погляд дослідника, у

ставленні до інших як стереотипній істоті, справжня природа людей, що полягає в їх індивідуальності, на жаль, не буде враховуватися. Людям з недоліком емпатії, вважає Д. Гоулман, характерний стан «вимкненості», «соціальної незграбності» [21].

Також Д. Гоулман розглядає емпатію як один з компонентів емоційного інтелекту. Її завдання як мінімум – розшифрувати емоції інших людей, як максимум, стверджує він, – реагувати на емоції, які не видно. Вищим рівнем розвитку емпатії дослідник називає розуміння проблем іншої людини [21].

Дослідник Б. Сверсі зараховує емпатію разом із взаєморозумінням, переконливістю, співпрацею та досягненням згоди до “п'яти простих секретів успіху” [22].

Є. Мацнева зазначає, що емпатійна взаємодія виникає при наявності 3 складових:

- 1) обставини, які викликають ситуацію у підтримці іншої людини. Такі ситуації можуть бути як приємними, так і травматичними.
- 2) особа, яка потребує підтримки;
- 3) об'єкт емпатії, особа, яка переживає та може надати необхідну підтримку[48].

Дослідники Л. Лисенко, А. Вітченко, О. Воєділова, Г. Кравченко, Г. Сіліна вважають, що емпатія як навичка набувається в процесі соціалізації і передбачає здатність керуватися соціальними ролями та переконаннями інших людей. При цьому людина максимально намагається прислухатися до думки оточуючих [48].

Т. П. Гаврилова виділяє два види емпатійних переживань (співпереживання та співчуття). У разі співпереживання виникають егоїстичні тенденції, а в разі співчуття – альтруїстичні. Дослідниця вважає співпереживання простою формою емпатії, а співчуття – складною. За спостереженнями Т. П. Гаврилової, співпереживання притаманне для молодших школярів, а співчуття для підлітків [8].

Емпатія – сукупність соціально-психологічних здібностей індивіда. До таких здібностей відносять здатність емоційно реагувати на переживання іншого; здатність розпізнавати емоційні стани іншого і подумки переносити себе у думки, відчуття провини та дії іншого; здатність використовувати способи взаємодії, які полегшують страждання іншої людини.

Процес соціалізації, у свою чергу, не може відбуватися в повній мірі без прояву емпатії, яка закладає основи необхідного емоційного фону спілкування, таким чином, сприяючи вибудовуванню ефективної взаємодії. Як показує багато досліджень, вивчення і осмислення емпатичних процесів розширює емоційний світ учнів і сприяє більш швидкому розумінню ними оточення.

Виховання емпатії в учнів початкової школи важливе з міркувань розвитку соціальних навичок, морального виховання та психосоціального добробуту дітей. Емпатія – це здатність сприймати та розуміти емоції, почуття та потреби інших людей, а також виявляти турботу та співчуття. Ось кілька способів, які допоможуть виховувати емпатію в початковій школі:

Приклад вчителя: вчителі повинні бути прикладом емпатії для своїх учнів. Показ турботи та розуміння до учнів, використовуючи їхні індивідуальні потреби та ситуації.

Уроки про емоції: включення у навчальну програму уроків, присвячених розумінню і вираженню власних емоцій та емоцій інших. Розгляд різних ситуацій та рольові ігри для навчання емпатії.

Диверсифікація літератури: використовувати книги та історії, які показують різні культури та переживання різних персонажів. Обговорювати, які почуття вони можуть викликати та як відповісти на них.

Соціальні проекти та спільнотні послуги: організовувати проекти, де учні можуть співпрацювати для допомоги іншим. Це може включати

благодійні заходи, прибирання території або навіть відвідування літніх людей у місцевих будинках престарілих.

Діалог та обговорення: заохочувати учнів обговорювати свої почуття та емоції, а також слухати інших. Пошук взаєморозуміння важливий для розвитку емпатії.

Підтримка конфліктного вирішення: навчити учнів способів мирного та конструктивного вирішення конфліктів. Розуміння точок зору інших людей сприяє розвитку емпатії.

Спостереження за власними емоціями: вчителі можуть навчити учнів визначати та розуміти свої власні емоції. Це може бути основою для розуміння емоцій інших.

Позитивне підсилення: підсилення позитивної поведінки, яка виражає емпатію, сприяє її подальшому розвитку.

Емпатія є важливою як для розвитку міжособистих стосунків, так і для створення більш толерантного та співчутливого суспільства. Виховання емпатії в початковій школі створює міцну основу для розвитку цього навичку протягом усього життя.

Всі погляди підкреслюють важливість прояву емпатії в сучасному світі, розглядають її як невід'ємну частину благополуччя функціонування нашого суспільства.

Феномен «емпатія» непростий. До нього звертаються вчені, лікарі, психотерапевти, психологи, викладачі, вчителі, письменники та ін., тим самим ще раз підтверджуючи його актуальність і необхідність широкого розгляду з різних сторін.

1.2 Вікові особливості розвитку емпатійності у молодшому шкільному віці

Молодший шкільний вік - це вік 6-11-річних дітей, які навчаються в 1-4 класах початкової школи. Межі віку і його психологічні

характеристики визначаються теорією психічного розвитку, психологічної вікової періодизацією, системою освіти.

Початок шкільного навчання характеризується переходом від ігрової діяльності до навчальної як провідної діяльності молодшого шкільного віку, в якій формуються основні психічні новоутворення.

Навчальна діяльність - це особлива форма активності дитини, спрямована на зміну самої себе як суб'єкта навчання. Провідною функцією в молодшому шкільному віці стає мислення. У дошкільному віці завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення [25, с.184].

На етапі молодшого шкільного віку дитина переживає кризу семи років, соціальна ситуація його розвитку змінюється. Самосвідомість дитини перебудовується докорінно, що призводить до переоцінки цінностей.

Молодший шкільний період характеризується вдосконаленням вищої нервової діяльності, розвитком психічних функцій дитини. У цей час психічний розвиток дитини здійснюється в процесі навчальної діяльності, яка спонукається різними мотивами: у дитини спостерігається пізнавальна активність, з'являється прагнення до саморозвитку. Навчальна діяльність починає набувати великого значення для молодшого школяра. Успіхи в навчанні сприяють формуванню його адекватної самооцінки, в той час як, невдачі в провідній на цьому етапі навчальній діяльності часто призводять до формування комплексів неповноцінності або розвитку синдрому хронічної неуспішності [40, с. 274].

Мотивація досягнення в початкових класах стає провідною. У дітей з високою успішністю яскраво виражена мотивація досягнення успіху – бажання добре, правильно виконати завдання, отримати потрібний результат. При мотивації уникнення невдачі діти намагаються уникнути «двійки» і тих наслідків, які тягне за собою низька оцінка, – невдоволення

вчителя, санкцій батьків (будуть сварити, заборонять гуляти, дивитися телевізор тощо) [51, с. 3].

Від оцінки залежить розвиток навчальної мотивації, саме на цьому ґрунті в окремих випадках виникають важкі переживання і шкільна дезадаптація. Діти, орієнтуючись на оцінку вчителя, самі вважають себе і своїх однолітків відмінниками, “двієчниками” і “трієчниками”, хорошими і середніми учнями, наділяючи представників кожної групи набором відповідних якостей. Оцінка успішності на початку шкільного навчання, є оцінкою особистості в цілому і визначає соціальний статус дитини [52, с.153].

У поведінці учня початкових класів проявляється послух, конформізм і наслідування [19].

У молодшому шкільному віці складаються найбільш сприятливі умови для розвитку емпатії. Молодші школярі податливі, вони довірливі, сприйнятливі, схильні до наслідування. Усі ці умови необхідно враховувати не тільки психологам, а й вчителям, сім'ї, найближчим людям дитини, для розвитку емпатії.

У віковій психології А. Бек і В. Штерн поклали початок вивченню емпатії і її проявів у дітей. Проблема емпатії розглядається в зв'язку з формуванням особистості дитини, розвитком форм поведінки, соціальною адаптацією [38].

Розвиток емпатії – це процес формування мимовільнодіючих моральних мотивів, мотивацій на користь іншої людини. За допомогою емпатії дитина долучається до світу переживань інших людей, у неї формується уявлення про цінність іншої людини, розвивається і закріплюється потреба в емоційному благополуччі інших людей. У міру психічного розвитку дитини та структурування її особистості емпатія стає джерелом сприятливого морального розвитку [23].

Х. Рош і Е. Бордін вважають емпатію одним з найважливіших джерел розвитку особистості дитини. На їхню думку, емпатія – це поєднання

теплоти, уваги і впливу. Автори спираються на ідею при тому, що розвиток дитини відбувається як процес встановлення балансу між потребами батьків і дитини. Дотримання балансу потреб робить розвиток емпатії більш ефективним, так як емпатія визначає психологічний клімат навчання дитини взаєминами з людьми.

Але емпатичні здібності дуже рідко є вродженими. Найчастіше людина набуває їх разом з досвідом, який накопичується. Емпатія нерідко викликає відразу кілька варіантів відгуків.

Людина, що володіє таким даром, вміє одночасно співчувати, співпереживати і відчувати симпатію до індивіда, з яким у неї емоційний зв'язок.

В основі розвитку емпатії лежить спрямованість дитини на оточення, обумовлена особливостями спілкування дітей із дорослими і, перш за все, з батьками. Вплив батьків повинен бути орієнтований на розвиток у дитини доброти, співчутливості до інших людей, прийняття самого себе як потрібної, улюбленої і значущої для них людини.

Емпатійна, довірча взаємодія членів сім'ї один з одним багато в чому визначає гармонійний розвиток особистості. Задля повноцінного розвитку здатності співпереживати, співчувати, допомагати іншій людині, необхідна атмосфера сімейних, дружніх відносин.

У своєму дослідженні І. Огаренко робить висновок про те, що емпатія є сполучною ланкою у стосунках між дорослим і дитиною, що визначають входження останнього в співтовариство однолітків. Сформована емпатія оптимізує процес соціалізації дитини, надаючи їй гуманістичну, духовну спрямованість. Форма і стійкість прояву емпатії дитини до однолітків залежить від особливостей дитячо-батьківських відносин в сім'ї. Ця залежність визначається поняттям "соціальної зв'язності", представленій ланцюжком: емпатійне ставлення до дитини в сім'ї (формування емпатії у дитини як особистісної характеристики за

законами інтеріоризації, екстеріоризації (емпатійне ставлення дитини до батьків (зворотний зв'язок) і однолітків (прямий зв'язок)) [52].

Стиль ставлення і поведінки батьків до дітей, їх позиції і установки щодо до них впливають на розвиток емпатії.

Неблагополуччя взаємин з батьками створює небезпеку порушення подальшого ходу формування емоційної чуйності у дитини як особистісного утворення і може спричинити за собою те, що дитина виявиться не чутливою до проблем іншої людини, байдужою до її радощів і печалей. Дуже важливою особливістю в розвитку емпатії є стиль батьківського ставлення до дітей, в якому проявляються емоційне прийняття або відкидання дитини, виховні впливи, розуміння світу дитини, прогнозування її поведінки в тій чи іншій ситуації.

Емпатія виникає і формується у взаємодії, в спілкуванні. Від виховного впливу сім'ї, від того, які якості будуть розвинені, сформовані, залежить майбутнє дитини [3].

Майбутнє – як емпатичної особистості, яка вміє чути іншого, розуміти його внутрішній світ, тонко реагує на настрій співрозмовника, співчувати, допомагати йому, або неемпатичної особистості – егоцентричної, схильної до конфліктів, що не вміє встановлювати доброзичливі стосунки з людьми.

Таким чином, щоб розвиток емпатії у молодших школярів був продуктивним, вчителю необхідно враховувати їх психологічні та вікові особливості, а також інші фактори, що впливають на успішність розвитку емпатії. Так як навчання в школі досить складний вид діяльності для дитини, педагог повинен враховувати специфіку навчальної та ігрової діяльності, а також новоутворення цього періоду, щоб краще організувати розвиток емпатії молодших школярів.

Звернення до вже напрацьованого знання в психологічній і педагогічній теорії уможливило збагатити і конкретизувати процес розвитку емпатії у дітей в період молодшого шкільного віку, виділити

найбільш ефективні психологічні механізми розвитку його структурних компонентів. Це дало підстави для організації розвитку емпатії у молодших школярів.

В якості основних умов розвитку емпатії у молодших школярів дослідники називають такі:

- групова форма роботи;
- проведення корекційних занять в емоційно насиченій обстановці;
- систематичність роботи з молодшими школярами;
- активна робота дітей на корекційному занятті [49].

Можна виділити додаткові умови для розвитку емпатії у молодших школярів:

- складати програми так, щоб при збереженні мети того чи іншого заняття можна було варіювати всім іншим матеріалом, завданнями, інструкціями, часом, місцем проведення занять;
- супроводжувати і будити паростки самостійності дитини, намагаючись не керувати нею, не зобов'язувати її, не обмежувати фантазію, не пригнічувати [21].

Слід виділити напрями розвитку емпатії у молодших школярів:

- діагностика розвитку дитини;
- актуальний напрям, орієнтований на рішення вже наявних труднощів, що виникли у дитини;
- перспективний напрям, орієнтований на профілактику відхилень у навчанні та розвитку
- реалізація програм індивідуальних і групових занять корекційно-розвиваючої спрямованості. [46].

В якості основних принципів розвитку емпатії у молодших школярів психологи й педагоги виділили такі:

- Принцип єдності діагностики та корекції – корекційно-розвивальна робота з дітьми молодшого шкільного віку повинна здійснюватися на основі проведеної діагностики рівня емпатії; також протягом проведення

корекційної роботи повинні бути проведені діагностичні зрізи для визначення її ефективності;

- діяльнісний принцип корекції визначає тактику проведення корекційної роботи через активізацію діяльності кожного учня, в ході якої створюється необхідна основа для позитивних зрушень в розвитку емпатії у дитини;

- принцип обліку віково-психологічних та індивідуальних особливостей-заняття повинні бути побудовані в залежності від ступеня розвитку і відповідно до віку дітей;

- принцип комплексності методів;

- принцип поступовості – поетапне занурення дітей в психокорекційний процес і поступовий вихід з цього процесу, а також збільшення глибини і сили впливів на дітей від етапу до етапу корекційної роботи;

- принцип обліку емоційної складності матеріалу – проводяться ігри, завдання, вправи, пропонований матеріал створює сприятливий емоційний фон, стимулює позитивні емоції ;

- Принцип систематичності роботи з молодшими школярами [41].

Кожне заняття повинно завершуватися на позитивному емоційному тлі.

Для здійснення розвитку емпатії у молодших школярів психологами пропонується використовувати різноманітні види діяльності : ігри, продуктивні види діяльності, предметну діяльність, спостереження, спілкування як самотійно, так і в комплексі.

Підходи до відбору змісту на всіх етапах діяльності розглядаються нами комплексно, в контексті гуманного ставлення дитини до людини і навколишнього світу. На основі сучасної класифікації методів виховання виділено три групи методів розвитку емпатії молодших школярів.

- 1) Методи формування знань про моральні цінності – забезпечують знайомство молодших школярів з моральними нормами і правилами

поведінки. До них відносяться такі: роз'яснення, навіювання, вмовляння, звернення до почуття, обговорення, читання оповідань і казок, етична бесіда.

- 2) Методи організації діяльності та розвитку емпатії, засновані на практичній діяльності молодших школярів і включають вправу, вимогу, доручення, колективну гру, аналіз виховних ситуацій, імпровізацію, рефлексію.
- 3) Для підкріплення сформованих якостей молодшому школяреві необхідні методи стимулювання: заохочення, моральний осуд, змагання, стимулювання інтересу [53].

Розвиток емпатії як самоцінної форми активності у дітей молодшого шкільного віку може проходити в три етапи:

На першому етапі можуть застосовуватися вправи, спрямовані на розвиток емоційної емпатії за темами “Заспівай про свій настрій”, “Вгадай, що я відчуваю”, “Зобрази свій стан”, “Придумай розповідь”, “Вгадай, що відбувається”, “Я – скульптор” та ін.

На другому етапі - вправи, спрямовані на розвиток когнітивної емпатії за темою: колір, звук як спосіб вираження розуміння емоційного стану іншої людини.

На третьому етапі можуть застосовуватися вправи, спрямовані на розвиток дієвої емпатії:

- читання літературних творів, в яких проявляється допомога і сприяння одного літературного персонажа іншому;
- перегляд діафільмів, вистав, основним змістом яких є дієва емпатія героїв;
- переказ дітьми ситуації з їх власного досвіду, подібних за моральним змістом з сюжетами прочитаних літературних творів;
- бесіда про способи надання дієвої емпатії (вербальний поділ стану іншого, реальна допомога і так далі) [42].

Успішний розвиток емпатії і емпатійної поведінки у молодших школярів (співпереживання, співчуття до оточення) так само можливі завдяки розвитку творчої уяви при поєднанні дитячих діяльностей (сприйняття художньої літератури, ігри, малювання і т. д.), що опосередковують спілкування і взаємодію дорослого і дитини: співпереживання персонажам художнього твору, особливо казки, являє собою комплекс почуттів, в який входять такі емоції: співчуття, осуд, гнів, здивування. Ці соціально цінні емоції повинні ще закріпитися, актуалізуватися, привести до результату (допомагає поведінку, сприяння) у відповідному контексті, який може і повинен створювати дорослий. Також можуть бути використані такі форми роботи, як творчий ляльковий спектакль, гра-бесіда з персонажами, творча рольова гра за сюжетом казки [33].

Новою формою організації є комплекс тематичних уроків з розвитку емпатії у молодших школярів. Тематичний урок, як елемент виховного процесу, виконує навчальну, виховну та розвиваючу функції, він дозволяє сформувати у школярів більш повні уявлення про гуманні якості особистості, їх ставлення до них, а також сприяють формуванню у дітей потреби в гуманній поведінці.

Необхідно сказати про методику проведення етичних уроків різної тематики.

У роботі з молодшими школярами акцент робиться на бажанні бути хорошим, властиве дітям цього віку. У процесі важливо орієнтуватися на характерну для молодшого школяра увагу до моральної сторони вчинку, бажання дати йому моральну оцінку, отримати оцінку оточення.

Починати ці заняття з дітьми важливо з початкових класів. Тоді вони з раннього віку стимулюють пробудження в дитині гуманістичних основ особистості, стверджують їх у повсякденному житті дитячого спілкування, в побудові взаємин з однолітками і дорослими, а також створюють умови

для емоційного переживання набутих знань, а значить, їх усвідомлення і закріплення.

Відпрацьована і перевірена практикою структура етичних уроків розрахована на творчий процес пізнання дітьми емпатійної поведінки.

Заняття ведуться в захопливій формі. Вони методично різноманітно побудовані, насичені грою, творчістю, діяльністю, вправами. Усе це поєднується з необхідним почуттям міри, без моралізаторського впливу на дітей. Учитель прагне до живого і опосередкованого включення дитини за допомогою різних методичних прийомів.

Послідовно і поступово опановуючи етичні знання і вміння, дитина вчиться застосовувати їх у повсякденному житті, вчиться бачити стан іншої людини, відгукуватися на цей стан. Так за допомогою етичних уроків непомітно формується і почуття емпатії, а значить, і багатство духовного світу людини.

Що стосується спеціальних методик і прийомів в логіці подібних занять з дітьми, то вони дозволяють фіксувати процес розвитку рівня емпатії, моральних знань дітей, досвіду поведінки і ступінь просування або зміни в ціннісних орієнтаціях особистості.

Розвитку емпатії так само служать такі методики, як: “Продовж речення”, “Творча розповідь”, “Мій вибір”, “Сувій”. Як методики вивчення можуть бути використані ігри, які також включені в канву етичних занять “Ромашка”, “Замри”, “Світло моє, дзеркальце”, “Збери букет”, “Сонячний промінчик” та ін.

У процес розвитку емпатії природно включені методичні прийоми, які дозволяють педагогу вивчати особливості дітей, простежувати динаміку їх розвитку, а також коригувати поведінку дітей, їх взаємини в колективі.

Так, наприклад, учитель може запропонувати дітям послати свої потаємні бажання Гудвіну в Смарагдове місто. Ефективна і організація опосередкованих висловлювань про себе і свої проблеми через введених

на занятті намальованих чоловічків, через продовжені речення. Продуктивна і створена ситуація морального вибору в процесі гри, аналізу ситуацій. Можна використовувати кольорові квадратики, що символізують в кольорі самопочуття дитини в колективі, серію малюнків, що відображають атмосферу в родині, символічні знаки.

Тривалість позаурочних занять в початковій школі з урахуванням їх динамічності і емоційної насиченості не повинна бути більше 40 хв.

Під час розвитку емпатії у молодших школярів, учитель переконується, що в дитячому колективі поступово формується емпатійна поведінка, доброзичлива атмосфера взаємин, колективного спілкування, що сприятливо позначається у всіх сферах життєдіяльності дітей в школі. Опосередкований зміст і атмосфера занять з дітьми впливає і на сімейний клімат взаємин з дитиною, стимулюючи прагнення до розуміння іншого, народжуючи почуття емпатії в дитячій душі.

Протягом усього розвитку емпатії в учнів включалися різні прийоми активізації морального і гуманістичного розвитку молодших школярів, а саме:

- Прийоми, що стимулюють аналітичну оціночну діяльність школярів (афоризми, висловлювання чудових людей, прислів'я і приказки, які містять глибоку мудрість, відкриття якої спонукає учнів до роздумів) [36].

- Аналіз моральних проблемних ситуацій. Найбільш інтенсивно оціночна діяльність розгортається на основі аналізу конкретних життєвих ситуацій, співвіднесення дій і вчинків їх учасників з етичними нормами і принципами. Кращим матеріалом є ситуації, взяті з книг, фільмів, публіцистики, близькі досвіду учнів, а також життєві ситуації, ідентичні тим, які виникають у практичній діяльності, міжособистісній взаємодії самих дітей. Проблема ситуація може стати поштовхом до початку бесіди, дискусії, що викликають емпатійну поведінку у школярів.

- Дилема. Методика призначена для оцінки рівня розвитку моральної свідомості.

Вона повинна:

- 1) мати відношення до реального життя учнів;
- 2) бути по можливості простою для розуміння;
- 3) бути не закінченою;
- 4) включати два або більше питання, наповнених моральним змістом;

- гра з подальшою рефлексією.

Існує низка ігор, що дозволяють створити ситуацію розвитку емпатії, певного емоційного досвіду і його усвідомлення, осмислення за допомогою подальшої рефлексії своїх почуттів і переживань. Рефлексія в цьому випадку є найважливішим і необхідним етапом, завершальною гри, так як саме вона приводить дітей до власних висновків і відкриттів.

Використовуючи прийоми моральної активізації, необхідно органічно ввести їх в структуру і логіку заняття, чітко розуміти, які завдання вирішує кожен з них, поєднувати різноманітні прийоми. І, найголовніше, моделювати і будувати за аналогією вправи і завдання на основі різного етичного матеріалу. Найважливіша роль належить вчителю в узагальненні та систематизації тих думок і почуттів, які виникають у школярів в процесі активної ціннісно-орієнтовної діяльності, а також у її продовженні та організації відповідних емоційних відгуків в колективі і поза ним після занять [29].

Одне з основних завдань розвитку емпатії у молодших школярів полягає в тому, щоб розвинути здатність дітей до диференціації емоційних станів через усвідомлення власних переживань. З цією метою психологи рекомендують в роботі використовувати елементи психогімнастики. Психогімнастика – це курс спеціальних занять (етюдів, ігор, вправ), спрямованих на розвиток емпатії.

Психогімнастика, перш за все, спрямована на навчання елементів техніки виразних рухів, на використання виразних рухів у вихованні емоцій і вищих почуттів. Діти вивчають різні емоції і вчаться керувати ними, опановують азбуку вираження емоцій. Психогімнастика допомагає дітям долати бар'єри в спілкуванні, краще зрозуміти себе та інших, знімати психічне напруження, дає можливість самовираження.

Дуже важлива словесна мова почуттів, яка позначає явища емоційного життя. Називання емоцій в психогімнастиці веде до емоційного усвідомлення дитиною себе. Дитина, що говорить хорошою, багатомовною, краще мислить, у неї з'являється більше відтінків для словесного позначення почуттів, вона тонше розуміє себе, свої переживання, емоції у неї стають більш диференційованими.

Психологи вважають, що резерви підвищення дієвості моральних уявлень дитини лежать в емоційній насиченості змісту оціночних суджень дорослих, у використанні ними оцінок особистісних властивостей, оцінок-станів, оцінок-передбачень та інших форм емоційних відносин, відповідних рівню морального розвитку школяра [3].

У процесі проведення занять з елементами психогімнастики, їх підготовки та проведенні вчителю необхідно враховувати такі моменти:

- 1) Кожна вправа включає в діяльність фантазію (думки, образи), почуття (емоції), рухи дитини так, щоб через механізм їх функціональної єдності дитина вчилася доволі впливати на кожен з елементів цієї тріади.
- 2) Всі заняття будуються на сюжетно-рольовому змісті.
- 3) Всі предмети і події повинні бути уявними. Це полегшує тренування внутрішньої уваги дітей.
- 4) У структуру заняття повинні входити: розминка, гімнастика, емоції, спілкування, поведінка та завершення.

Таким чином, розвиток емпатії у молодших школярів є основоположним у формуванні особистості людини. Особливу увагу, на нашу думку, педагогам слід звертати на те, як дитина розуміє і реагує на стан іншої людини (емоційний компонент), тому що важливим є не тільки співчуття негативним емоціям, але і «співрадування» позитивним емоціям іншої людини.

1.3 Сторителінг як ефективний метод розвитку емпатійного спілкування

Застосування сторителінгу як інструменту вибудовування зовнішніх і внутрішніх комунікацій в організації відзначено із середини 1990-х років. Сторителінг став найкращою бізнес-ідеєю 2006 року за визнанням журналу Harvard Business Review: найкращий спосіб зробити доповідь або презентацію і передати знання – це розповісти історію. Метод сторителінгу в корпоративному управлінні був винайдений і успішно апробований Девідом Армстронгом, що є главою міжнародної компанії Armstrong International. Розробляючи метод сторителінгу, його засновник звернувся до поширеного психологічного фактору: історії є найбільш виразними, захопливими і цікавими, вони легше асоціюються з особистим досвідом, на відміну від логічних доводів і розлогих міркувань. Їх легше запам'ятати, їм надається більше значення і, як наслідок, – вони надають на поведінку аудиторії сильний вплив [29].

Девід Армстронг у книзі MBSA: Managing by Storying Around виклав концепцію сторителінгу. Автор відібрав найбільш яскраві історії під внутрішнє «керівництво по роботі», що є єдиним в компанії, включив у збірник розповіді про важливі вчинки співробітників і найбільш серйозні події в житті компанії і розташував їх в хронологічному порядку.

Слово “сторителінг” у буквальному перекладі з англійської звучить як “розповідання історії” [25]. Визначення сторителінгу дає Американська національна мережа сторителінгуа: “Інтерактивне мистецтво

використання слів і дій для виявлення елементів і образів історії з метою пробудження уяви слухача” [33].

Останнім часом технологія цифрового сторителінгу стає все більш популярною, правда, поки в зарубіжній освіті. В Україні вона більше поширена в корпоративному бізнесі, зокрема в навчанні менеджерів, економістів, маркетологів. У цих сферах цифровий сторителінг представляє собою маркетинговий прийом, що використовує величезний потенціал сучасних технологій, спрямованих на передачу різної інформації та досягнення планованих результатів.

Водночас у сучасних умовах відбуваються серйозні зміни і в галузі освіти, головна з яких — широке застосування інформаційних технологій в повсякденній педагогічній практиці. Використання нових технологій потребує від педагога глибокого осмислення програмно-мережевих засобів в ході формування загальнонавчальних і предметних навичок школярів [30, с.136].

Мозок сучасної людини настільки перевантажений потоками інформації, яка ллється на неї з усіх сторін, що люди практично не читають тексти в Інтернеті, вони їх переглядають. Але якщо читача в тексті щось чіпляє, то він прочитає його уважно і до кінця. І на цьому етапі виникає питання: як привернути і утримати увагу людини. Одним з таких інструментів є сторітеллінг.

Шведка С. Хіллстром досліджує використання сторителінгу для розвитку соціальних навичок у дітей. Науковиця обстежує, як оповіді та історії можуть сприяти розвитку емпатії та розуміння почуттів інших.

III. Харпер є автором досліджень, що стосуються використання сторителінгу в освіті. Її роботи зосереджені на тому, як використання історій і оповідей може поліпшити навички спілкування, включаючи розвиток емпатії у дітей.

Б. Фрідман є психологом та науковцем, який вивчає вплив сторителінгу на розвиток соціальних навичок та емпатії у дітей.

Дослідниця робить акцент на важливості розповіді та слухання інших історій для розвитку міжособистих відносин.

Дж. Вейн проводить дослідження в галузі використання сторителінгу в освіті, зокрема в контексті розвитку емпатії та соціальних навичок у молодших школярів.

Серед сучасних вітчизняних праць слід відзначити роботи О. Караманова, Н. Василюшиної, К. Симоненко, Н. Гущиної, К. Крутій, Т. Черенко, Н. Бондаренко.

Сторителінг (у перекладі з англійської мови story - історія, а telling - розповідати) – це розповідь історій за допомогою необхідної інформації з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сферу слухача.

За Н. Бондаренко, сторителінг – ефективний метод інформування шляхом розповіді зворушливих, повчальних, смішних історій.

Сторителінг дає змогу мотивувати, аналізувати, порівнювати, засвоювати й передавати знання, ефективно доносити інформацію, презентувати власну ідею, збагачувати й розвивати мовлення, творчі здібності, уяву, проявляти емоції, тощо. Складниками успіху є правдивість історії, її досконалість, конкретність [2].

У галузі освіти сторителінг є чудовим засобом для мотивації здобувачів освіти, щоб досягти успіху, збагатити власний досвід рецептами виходу з найскладніших ситуацій, розв'язання непростих проблем, запобігання повторень чужих помилок [2].

К. Крутій та Л. Зданевич описували сторителінг як метод роботи з дошкільниками і наголошували на тому, що сторителінг – це мистецтво розповідати історії. Т. Черненко описала можливість застосування сторителінгу у вищій школі та розкрила його переваги як засобу мотивації студентів під час вивчення різних дисциплін [53].

Дослідниця Ю. Маковецька-Гудзь наголошує на методі сторителінгу, який сприяє формуванню у студентів орієнтованої основи

поведінки в мовних ситуаціях; створюється досвід вираження своєї позиції, умінні презентувати себе [53].

Сторителінг активно застосовував у своїй педагогічній діяльності В. Сухомлинський. Він вважав, що сторителінг допомагає розбудити в учнів зацікавленість та інтерес до навчального матеріалу, він є доступним та не потребує значних затрат.

В. Сухомлинський наголошував на силі слова педагогічних працівників: «Мистецтво слова особи вихователя на колектив вихованців полягає в тому, щоб, говорячи про будь-який предмет, він доторкнувся до сердець вихованців, пробуджував у них думки й тривоги про самих себе,, приводив до животворного джерела виховання – прагнення». Видатний педагог був переконаний, що дитина має справжню насолоду, повторюючи слова, що запали в її душу [58].

У творах В. Сухомлинського, хоч і не йдеться про використання терміну “сторителінг”, проте представлено такі його види, як культурний, соціальний, дружній та особистий. «Культурний – розповідає про цінності, моральність та вірування. Соціальний – розповідь людей один про одного... Дружній – ці історії об’єднують друзів, оскільки вони згадують про певний досвід, який вони пережили разом. Особистий – особисті історії розповідають про власний досвід та переживання. Це важливий вид сторителінгу, оскільки подібні історії допомагають зрозуміти себе, і почати розвиватися [58]. .

Українська дослідниця С. І. Ковпик доводить, що сторителінг має функції, які здатні змінити не тільки психоемоційний стан слухача, але і його свідомість і поведінку. За допомогою різних видів історій та їх траслювання розширюються психофізіологічні можливості промови: розповіді з життя легше сприймаються, вони цікавіші, ніж логічні аргументи та сухі міркування, тому здатні викликати у слухача довіру й мотивувати до певних дій, створювати ефект очікування інформації про унікальний досвід, який легко асоціюється з власним [38].

Про важливість історії для людини відомо давно: в широкому культурному сенсі – передача інформації усним шляхом. Виконання сказань, мистецтво захопливої розповіді. Придумувалися засновані на реальних фактах історії, додавали в них трохи загадковості, містики. Створювалася повчальна казка.

У сучасному варіанті мистецтво оповідача називається сторителінгом. Технологія сторителінгу зарекомендувала себе в різних галузях людської діяльності. Історії є доречними в різних сферах життя: від управління колективом в організації до виховання дітей в сім'ї.

Сторителінг можна визначити як гуманітарну технологію, за допомогою якої оповідач формує необхідні йому враження та емоції аудиторії. Використання цієї технології можна спостерігати у політтехнологів у період передвиборчої кампанії при вирішенні завдання створення позитивного іміджу кандидата. Основою зазначеної технології виступає загальновідомий психологічний фактор: історії в порівнянні з будь-якою іншою формою передачі інформації більш виразні, захопливі, цікаві, вільно асоціюються з особистим досвідом. Їх легше запам'ятати.

Вони відіграють набагато більше значення і впливають на формування переконань і поведінку людини. Якщо історія розказана в потрібний час і в потрібному місці, то вона робить сильний переконливий вплив на слухачів, крім того, вона містить в собі чималий виховний ефект.

Відзначено низку принципів сторителінгу, які сприяють ефективності історії: присутність в сюжеті типового представника з цільової аудиторії; проблеми, про які оповідає оповідач, повинні бути близькі до реального життя, персонажу історії притаманні більш виражені в порівнянні зі звичайною людиною якості (кмітливість, мотивованість, цілеспрямованість); сюжетна лінія повинна розвиватися стрімко [46, с. 81].

Вкажемо на основні переваги сторителінгу:

1. Сторителінг – потужна технологія.

Захоплива історія в стані досить швидко торкнутися чимало людей. Вдала ідея миттєво буде підхоплена;

2. Сторителінг – технологія глибокого проникнення.

Людина засвоює історії в ранньому дитинстві як слухач. Цим методом передавалася інформація тисячоліттями. Здатність сприймати історії – вроджена для кожної людини.

3. Сторителінг – безкоштовна технологія.

Це інструмент, що не потребує будь-яких доповнень і змін у програмне забезпечення, не має на увазі залучення дорогих фахівців

4. Сторителінг – розважальна технологія.

Написані сухою мовою нудні повідомлення описують не людей, а речі. Люди як живі істоти природно приваблюють не порожні цифри і предмети, а все живе, людське.

5. Сторителінг є спілкуванням в діалоговому режимі. За своєю суттю розповідь інтерактивна. [23].

Оповідач розповідає, а слухачі мають можливість створити в своїй уяві кожен свою картинку. Якщо розповідь ефективна – перед нами інтерактивний процес, в якому успіх залежить від уміння оповідача прислухатися до аудиторії і підлаштовуватися під її настрій.

Критеріями ефективності розповіді виступають:

- присутність ідеї: ідея лежить в основі кожної історії. Оповідач повинен відобразити основну ідею, думку по ходу розповіді, показати ідею з різних сторін. У цьому випадку слухачеві стане зрозуміло, про що ж була історія.
- наявність героя: герой є рушійною силою історії. Герою притаманний свій характер.

Герой не завжди повинен викликати симпатію, але він повинен бути цілісним. Для повного розуміння вчинків героя слухачеві необхідно бути знайомим з контекстом. Герой повинен здійснювати вчинки. В ідеалі –

вирішувати проблеми, отримуючи в результаті нагороду. Неминуча дія. Без нього сторителінг немислимий.

- Історія проектує сенс реального життя: історії пов'язані з реальним життям. Знаходячи аналогії, метафори в реальному світі, слухач може виявити універсальні проблеми, протиріччя і знайти можливі вдалі і невдалі шляхи їх вирішення.
- Слідування структурі: розвиток історії має відбуватися по заздалегідь наміченому плану – сюжет, зав'язка, опис, кульмінація і розв'язка.
- Логіка і зв'язність розповіді: крім проходження структури, важливий логічний зв'язок всіх епізодів історії, наявність описів і метафор. Це дозволяє утримати увагу слухачів, зберегти їх інтерес до розповіді.
- Стиль розповіді: стиль здатний створити загальний настрій історії [56].

Успішність сторителінгу залежить від низки складових. Перш за все, це звернення до аудиторії з нагадуванням про основну причину розповіді. Поводження з цією інформацією повинно супроводжувати кожен акт для залучення уваги слухачів до необхідних закликів, зміни стилю мислення або дії, що сприяє досягненню мети сторителінгу. Персонажі у створенні історії відіграють важливу роль. Тому їм повинні бути притаманні такі якості, які ми хочемо або, навпаки, не хочемо бачити у себе. На сюжет впливає вибір персонажів, а вибір сюжету визначить присутність персонажів в історії. Персонажами історії повинні бути не абстрактні особистості, а конкретні люди, відомі слухачам. Персонажі володіють властивостями, які здатні розвинути в них сильні або слабкі якості, гідності або недоліки тієї аудиторії, з якою вони асоціюються.

Сторителінг - це синтез систематизованої і словесної рольової гри. Сама назва складається з англійських слів Story (розповідь) і tell (говорити), звідси можна зробити висновок, що сам стиль гри передбачає розповідь.

Сторителінг буває або односкладовий, або багатобарвний (багатогранний). Односкладовий сторителінг спонукає в слухачів всього лише одну емоцію – або сміх, або радість, або печаль. Усі нинішні вітчизняні гумористичні передачі – типовий приклад сторителінг. А ось багатогранний сторителінг цікавий тим, що здатний викликати цілу гаму почуттів і емоцій. Розповідь, над якою можна посміятися, можна посумувати, можна задуматися – завжди буде не просто більш цікава слухачеві, але і більш ефективна для налагодження контакту – як ділового, так і особистого, а також для передачі сенсу історії, її суті [57].

Сторителінг являє собою особливий жанр ораторської майстерності і дослівно перекладається як трансляція історій, як “Мистецтво розповіді”. Жанри сторителінгу різноманітні: від історій з життя, цікавих випадків до притч, поздоровлень.

Важливо, щоб всі вони мали сюжет. Також до жанру сторителінгу відносяться такі улюблені нами з дитинства казки, байки.

Слід сказати, що не всі люди мають талант оповідача, правильного володіння мовою, умінням залучати публіку, викликати інтерес. Але якщо людина вміє красиво говорити, чудово розповідати захопливі історії, правдоподібно підносити життєві історії, то про таку людину кажуть, що вона володіє харизмою. З нею цікаво, її хочеться слухати. Така людина більш успішна в кар'єрі, у неї багато друзів.

Сила сторителінга полягає в тому, що свідомість людини здатна сприйняти добре розказану оратором історію «всерйоз», пережити описувані події за допомогою візуалізації. Слухач асоціює себе з героями розповіді. Це дуже схоже на те, що відбувається з людиною при перегляді кінофільму.

Сила впливу розповіді дуже велика, як безмежний вплив на свідомість людей мистецтва кіно: кінофільм і хороша історія завжди виразні, захоплюють слухачів, надовго запам'ятовуються, надають глибокий вплив на свідомість.

Для мозку людини не існує принципової різниці в тому, чи пережила людина сама ті чи інші почуття, побувавши в певній ситуації, або це лише історія. Цікава історія здатна повністю занурити слухача в переживання, емоції, зробити його живим учасником. Як результат – саме через цей жанр мови є можливість набагато яскравіше і наочніше донести до слухачів будь-яку установку, цінність, ідею, навіть світогляд, оскільки слухач сприймає її в якості своєї [23].

Метод сторителінгу – це своєрідний тренд у сучасній освіті. Подання навчального матеріалу у вигляді розповіді, історій, розвиває уяву, логіку, підвищує рівень культурної освіти. Сторителінг – це комплекс інструментів, які доносять потрібну ідею за допомогою оповіді.

За допомогою методу можна досягти таких результатів:

- 1) поживати освітній простір, зняти напругу, створити невимушену атмосферу;
- 2) встановити тісний контакт між учителем і учнями, привернути й утримати їх увагу.

Для сучасної людини можливості сторителінгу безмежні:

1) сторителінг - це харизма, авторитет, привабливість. Той, хто володіє цим жанром, має можливість стати яскравою, цікавою і харизматичною особистістю. Прийнято вважати, що ораторська майстерність – це в деякому сенсі спокушання публіки. У сторителінг тут невичерпні ресурси.

2) сторителінг – це ефективність в діловій сфері. Переконлива яскравість презентацій Стіва Джобса, легенди світового бізнесу, в більшій мірі ґрунтується на ефективному застосуванні методів сторителінгу. Добре розказана історія здатна замінити безліч нудних фактів, теоретичних масивів.

3) сторителінг – це підвищення впливовості. Хороший керівник є, перш всього, мотиватором. А сторителінг - найпотужніший інструмент мотивації, управління, впливу на співробітників, наснаги персоналу.

4) сторителінг – це творчість, можливість навчитися будь-яку історію перетворювати в цікаву і захопливу, без чого не може обійтися хороший оратор: багатство мовного інструментарію, артистичність, ораторську майстерність.

5) сторителінг – інструмент введення в транс. Видатному психологу, гуру психотерапії М. Еріксону належить відкриття дивовижної сили повчальних історій і зцілювальних притч. Психотерапевтичний напрям під назвою «казкотерапія» використовує ж принципи, що і сторителінг. В будь-якій ситуації нашого щоденного спілкування є елемент впливу через транс, навіть якщо ми про це не знаємо. У сторителінгу і гіпнозу загальні основи [32].

Основними функціями сторителінгу є:

- ❖ спонукальна, або мотиваційна;
- ❖ об'єднувальна (слугує інструментом розвитку дружніх стосунків);
- ❖ комунікаційна (підвищує ефективність спілкування);
- ❖ практична (спрощує доведення завдання) [49].

Переваги сторителінгу:

1. Розвиває уяву.

Переоцінивши важливість розвитку фантазії і креативності складно. Футурологи все частіше говорять про те, що саме ці творчі здібності будуть чи не єдиними, які дадуть нам конкурентну перевагу перед розумними машинами.

2. Налагоджує стосунки.

Сторителінг зближує, це дуже важливий елемент в побудові довіри і навчанні емпатії. При живому спілкуванні відбувається обмін емоціями. Плюс, якщо ми знаємо історії інших людей, зростає шанс, що ми будемо ставитися до них з більшим розумінням, а значить і в цілому будемо більш толерантними.

3. Допомогає подолати страх публічного виступу.

Розповісти історію – чудовий спосіб подолати свої слабкості. Навчитися володіти увагою аудиторії, не боятися її.

4. Самопізнання.

Спосіб знаходження винаходу свого неповторного стилю. Не треба нікого грати, навпаки – потрібно залишатися собою і розповідати історію через себе, через призму свого досвіду. Тобто, щоб знайти свою історію, треба навчитися прислухатися до себе. Це дуже корисна навчика, особливо в сучасних реаліях, коли інформація щедрим потоком ллється з усіх боків і часто наш власний внутрішній голос просто розчиняється в ній.

5. Знімає психологічний тягар.

Сторителінг дозволяє досягти психотерапевтичного ефекту за рахунок простого промовляння своєї історії. Так склалося, що в багатьох суспільствах поступово відбувається атрофія навички промовляння своїх емоцій, що в кінцевому зрештою призвело до того, що нинішнє покоління практично не в змозі говорити про почуття. [3]

Історії повертають нас до необхідності зіткнення з власними почуттями і дають можливість їх сублімувати.

Сьогодні наше спілкування все більше йде в світ віртуальний. Реальне спілкування стає предметом розкоші, якимось мистецтвом, якому доводиться вчитися заново. І тому сторителінг актуальний як ніколи.

Отже, сторителінг є ефективним засобом вибудовування зовнішніх і внутрішніх комунікацій, тому що історії виступають як необхідний елемент людського життя, пов'язаної з особливостями психіки людей, з їх допомогою людина осмислює і передає набутий досвід. Сторителінг як гнучкий і природний спосіб взаємодії з аудиторією передбачає пізнавальний акт, в який включені ефекти залучення і розваги. Важливо, що до процесу цього акту комунікації підключаються емоції і сприяє багаторазовому збільшенню сприйманої інформації і поповненню досвіду слухачів, що вступають в інтерактивну взаємодію за допомогою уяви, що мають можливість стати безпосередніми учасниками подій.

Висновки до першого розділу.

У науковій літературі є велика кількість тлумачень терміна “емпатія”. Емпатія проявляється у бажанні людини зрозуміти емоції та почуття іншого. Проблема вивчення емпатії та її розвитку у молодших школярів - актуальна тема в сучасному світі. Емпатія відіграє важливу роль в розумінні людиною іншої людини, соціальної природи людини, набутті особистістю комунікативної компетенції.

Програмою НУШ передбачено трансформацію в освітній процес відомостей з теорії тексту; ознайомлення дітей текстом, темою тексту, головною думкою, типами текстів, стилями мовлення, частинами тексту, засобами зв'язку речень у них.

Сторителінг (у перекладі з англійської мови story – історія, а telling – розповідати) – це розповідання історій з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сферу слухача.

Проте такі популярні жанри, як казки, легенди здавна використовуються в педагогіці і містять значний потенціал впливу, тож вважаємо, що популярність сторителінгу в інших галузях в останні десятиліття лише підтверджує педагогічну доцільність і ефективність використання зазначеного методу в освіті.

Сторителінг як гнучкий і природний спосіб взаємодії з аудиторією передбачає пізнавальний акт, в який включені ефекти залучення і розваги. Важливо, що до процесу цього акту комунікації підключаються емоції і сприяє багаторазовому збільшенню сприйманої інформації і поповненню досвіду слухачів, що вступають в інтерактивну взаємодію за допомогою уяви, що мають можливість стати безпосередніми учасниками подій.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІСІ

2.1. Організація та методи експериментального дослідження

Експериментальне дослідження було організовано і проведено з метою виявлення рівня сформованості емпатії і подальшого її розвитку у молодших школярів засобами сторителінгу.

Базою для проведення дослідження був Опорний заклад Менська гімназія Менської міської ради Корюківського району Чернігівської області. В експерименті брали участь 41 здобувач освіти 1-го класу, віком 6-7 років.

Організація експериментального дослідження включала в себе такі етапи:

1. Підготовчий етап.

На цьому етапі проводився аналіз, порівняння, синтез, узагальнення психолого-педагогічної, лінгвістичної та навчально-методичної літератури з проблеми дослідження, формулювалися основні положення дослідження, добиралися завдання.

2. Основний етап.

Проведення констатувального етапу дослідження щодо рівня емпатії в контрольній та експериментальній групі молодших школярів, розроблення та реалізація методики розвитку навичок емпатійного спілкування засобами сторителінгу в експериментальній групі (формувальний етап дослідження), контрольне дослідження рівня емпатії в контрольній та експериментальній групі молодших школярів (контрольний етап експериментального дослідження).

3. Заключний етап. На цьому етапі проводилася обробка, аналіз та інтерпретація отриманих в дослідженні даних.

Для визначення наявного у молодших школярів рівня розвитку емпатії була використана серія діагностичних методик, спрямованих на виявлення особливостей когнітивного, емоційного, дієвого компонентів емпатійності учнів.

При виконанні діагностичних методик ми дотримувались основних правил, без яких результати дослідження не будуть достовірними:

1. Точно виконувати інструкції, інакше зміст завдання, а, отже, і отриманий результат можуть повністю змінитися.

2. Уважно стежити за тим, щоб вік дітей збігався з тим, на який розрахована дана методика. Тому експериментальною і контрольною групою були учні одного віку, зокрема першокласники..

3. Не працювати з дітьми через силу, без їх добровільного бажання, зацікавити дітей, не згадувати; можна включити обстеження в процес будь-якої спільної діяльності, ігровий, але тільки в тому випадку, якщо дитина може і в процесі гри зосередитися, прийняти завдання.

Для вивчення рівнів сформованості емпатії у молодших школярів ми діагностували уявлення учнів про відповідні гуманні якості моральних орієнтирів. Методика “Незакінчене речення” сприяла виявленню розуміння дітьми особливостей цих якостей людей. Школярам пропонувалося закінчити такі речення:

1. Добра людина – це людина, яка ...
2. Чесним можна назвати того, хто ...
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то...
4. Коли в моїй присутності ображають людину, я...

На додаток до цієї роботи використовувалися елементи методики Л. М. Фрідман “Що таке добре і що таке погано?” [54]. Учням пропонувалося в письмовому вигляді привести добре відомі їм приклади:

1. Доброї справи, свідком якої ти був.
2. Зла, зробленого тобі іншими.

Обробка отриманих даних здійснювалася шляхом якісного аналізу відповідей учнів, що дозволив визначити ступінь сформованості у них понять про дані гуманні якості, які можуть бути оцінені як:

1. Неправильне уявлення (0 балів);
2. Правильне, але недостатньо повне і чітке уявлення (1 бал);
3. Повне і чітке уявлення про гуманну якість (2 бали).

Далі необхідно було вивчити ставлення дітей до моральних норм, відповідних даних якостей. Ставлення до гуманних якостей можна розглядати через здатність людини до емпатичних переживань, які можуть бути егоцентричними і гуманістичними. Модифікована методика Т. П. Гаврилової “Незакінчені розповіді” дозволяє виявити ступінь емоційної чуйності дітей на неблагополуччя іншого, усвідомлення ними норм гуманної поведінки.

Проективна методика “Незакінчені розповіді”.

Інструкція. Дослідження проводиться індивідуально. Дитині кажуть: “Я розповім тобі розповіді, а ти, послухавши їх, відповіси на питання”. Якщо випробуванним є дівчинка, то в оповіданнях фігурувати повинна дівчинка.

Незакінчені розповіді:

1. Хлопчик мріяв завести собаку. Одного разу знайомі привели свою собаку і попросили доглянути за нею, поки вони будуть у від'їзді. Хлопчик дуже прив'язався до собаки, полюбив її. Він її годував, водив гуляти, доглядав за нею. Але собака дуже сумувала за своїми господарями, дуже чекала їх повернення. Через деякий час знайомі повернулися і сказали, що хлопчик сам повинен вирішити - повернути собаку або залишити її собі.

Як вчинить хлопчик? Чому?

2. Хлопчик знайшов на вулиці кошеня і приніс його додому. Бабуся сказала, що кошеня може бути хворим і викинула його на вулицю. Хлопчик дуже розсердився і накричав на бабусю. Увечері бабуся сказала: “Ну що ж, доведеться мені їхати додому, хоча мені там і самотньо”.

Як вчинить хлопчик? Чому?

3. Вася розбив вікно. Він злякався, що його покарають і сказав вихователю, що вікно розбив Андрій. Хлопці в дитячому садку про це дізналися і перестали з Васею розмовляти, не брали його в ігри. Андрій подумав: “Пробачити мені Васю чи ні?” Як вчинить Андрій? Чому?

Основне завдання методики – виявлення видів, тенденцій емпатичних реакцій дітей на ситуації неблагополуччя. Розповіді відображають найбільш значущі для дітей молодшого шкільного віку сфери взаємин: з тваринами, дорослими і однолітками. Інтерпретація відповідей дітей: якщо дитина вирішує ситуацію на користь іншого (собаки, бабусі, Васи), то це вказує на гуманістичний характер емпатії; рішення дитиною ситуації на свою користь – про егоцентричний характер емпатії.

Якісна обробка проводилася за такими параметрами:

- чи ототожнює себе випробуваний з героєм розповіді (потерпілим) або з іншим персонажем (винуватцем конфлікту);
- в яких конфліктних ситуаціях (з тваринами, дорослими, однолітками) випробуваний більшою мірою співчуває герою або винуватцю конфлікту.

Якщо дитина ототожнює себе з головним героєм, можна вважати, що вона проявляє егоцентричну емпатію, відповідну початкового і середнього рівня сформованості емпатії. Школяреві найлегше поставити себе на місце головного героя. Те, що описано в оповіданнях, траплялося майже з кожним: дуже хотілося мати тварину, яку забороняли дорослі, розчаровували друзі. Розповідь і побудована так, що найлегше прийняти сторону героя. Якщо ж всупереч власному досвіду і композиційній побудові випробуваний вирішує конфлікт на користь іншого персонажа – тварини, дорослого або однолітка, це означає, що у нього виникло емпатичне переживання у відповідь на тугу тварини, самотність старенької

бабусі або тітки, знедоленість товариша. Таке переживання можна вважати гуманістичним, і воно відповідає високому рівню сформованості емпатії.

Кожен епізод егоцентричного емпатичного переживання оцінювався в 1 бал. Кожен епізод гуманістичного емпатичного переживання – у 2 бали.

Аналізуючи загальну суму балів, отриманих кожною дитиною, можна зробити висновок про рівень розвитку у молодших школярів емпатії:

1-2 бали - низький рівень;

3 бали - достатній рівень;

4 бали - середній рівень;

5-6 балів - високий рівень.

Для з'ясування стійкості і сили проявів емпатії в поведінці школярів була використана методика виявлення рівнів сформованості форм емпатійної поведінки. Ми оцінювали, як у дітей проявляється емпатія:

1. Завжди допомагає, якщо до нього звертаєшся за допомогою.
2. Не прагне поставити себе над товаришем.
3. Не принизить насмішкою, грубістю гідності іншої людини.
4. Не образить слабого, захистить беззахисного.
5. Дасть відсіч тому, хто чинить несправедливо по відношенню до іншого.
6. Здатний відверто засудити товариша за поганий вчинок.

Оцінка прояву цих ознак проводилася за чотирибальною системою:

1 бал – ознаки проявляються ситуативно, лише по відношенню до певного кола осіб або яскраво виражена егоїстична спрямованість.

2 бали – ознаки орієнтовані часом не на гуманістичні норми, а на вузькогрупові інтереси.

3 бали – ознаки проявляються активно, але не завжди послідовно.

4 бали – ознаки проявляються активно і спрямовані на широке коло людей.

Далі нами було використано опитувальник Н. Л. Васильєвої “Прояв емпатії до однолітка”, метою якого було вивчити детальний прояв емпатії.

Інструкція. Дітям пропонувалося спрогнозувати власну поведінку в 10 проблемних ситуаціях, запропонованих у формі індивідуальної бесіди. Завдання були розділені на 5 підгруп, в яких прояв емпатії до однолітка передбачало:

Ситуація №1: в їдальні твій приятель ніяк не може повісити рушник на вішак, всі вже за столом. Як ти вчиниш?

- надання допомоги іншому (1 блок ситуацій);

Ситуація № 2: сусід(ка) по парті не може застебнути замок, просить тебе допомогти. А твій друг (подруга) кличе тебе грати в улюблену гру. Як ти вчиниш?

- обмеження особистих інтересів (2 блок ситуацій);

Ситуація № 3: ти пускаєш мильні бульбашки, і у тебе залишилося зовсім небагато мильної води. До тебе підходить дівчинка (хлопчик) з вашого класу і просить відлити половину. Що ти зробиш?

- обмеження особистих інтересів (2 блок ситуацій);

Ситуація № 4: Андрійко прийшов в клас радісний. Він підійшов до вас і сказав, що йому подарували собаку. Що ти скажеш Андрійкові?

- прояв співрадість (4 блок ситуацій);

Ситуація 5: всім дітям в класі дали по 2 цукерки. Всі з'їли по одній, а другу поклали у свої портфелі, щоб віддати потім своїм мамам. Ти поклав (а) в портфель обидві цукерки (жодної не з'їв (а)). А Сергій не втримався і з'їв обидві цукерки, нічого не залишивши мамі. Йому стало соромно, що всі хлопці пригостять своїх мам, а йому маму пригостити нічим. Він підійшов до вас і попросив одну цукерку. Як ти вчиниш?

- прояв співчуття до товариша, який порушив будь-яку норму поведінки або вказівку дорослого (3 блок ситуацій);

Ситуація 6: Колю покарали за те, що він зламав квітку на клумбі, і тепер йому потрібно прибрати сміття на всьому майданчику. Скоро вже

потрібно йти додому, а Коля ще й половини роботи не зробив, хоча дуже старається. Що б ти зробив (а)?

- надання допомоги дитині-однолітку в скрутній ситуації (5 блок ситуацій);

Ситуація № 7: Учитель на уроці дав завдання: зробити саморобку з паперу. Як зробив роботу - можна йти грати. Ти вже зробив (а), а твій сусід по столу вирішив зробити складну саморобку, йому до кінця роботи ще далеко. Що ти будеш робити?

- обмеження особистих інтересів (2 блок ситуацій);

Ситуація 8: ти побачив (а), що Олена стоїть у кутку і плаче. Ти підійшов (ла) дізнатися, в чому справа. Олена сказала тобі, що вона взяла печиво з Наташиного портфеля, а та покаржилася вчителю, хоча у неї ще печиво залишилося. Що ти скажеш Олені?

- прояв співчуття до товариша, який порушив будь-яку норму поведінки або вказівку дорослого (3 блок ситуацій);

Ситуація № 9: В клас прийшов (ла) новий (а) хлопчик (дівчинка). Зайвих шафок в роздягальні немає, роздягатися йому (їй) ніде. Але можна покласти речі прямо на лавку в роздягальні. Що б ти запропонував (а)?

- надання допомоги дитині-однолітку в скрутній ситуації (5 блок ситуацій);

Ситуація № 10 (окремо для хлопчиків і для дівчаток): у вас з'явилася нова машина з пультом управління. Ти спеціально взяв її з собою, щоб пограти з нею. Але тут прийшов Саша, і він теж хоче пограти з цією машиною. Як ти вчиниш? (варіант для хлопчиків).

У вас з'явилася нова красива лялька. Вона вміє говорити «мама», плакати, сміятися, ходити, у неї дуже красиві плаття і туфельки. Ти спеціально прийшла в групу раніше, щоб пограти з нею. Але тут прийшла Олена, і вона теж хоче пограти з цією лялькою. Як ти вчиниш? (варіант для дівчаток).

- - обмеження особистих інтересів (2 блок ситуацій).

За сумою балів, набраних кожною дитиною, можна судити про рівень розвитку емпатії кожного школяра:

- 1-2 - низький рівень;
- 4-5 балів – достатній рівень;
- 6-10 балів – середній рівень;
- 11-12 балів – високий рівень.

Після того, як були проведені діагностичні методики, нами було застосовано методи розвитку емпатії у молодших школярів, що включає в себе засоби сторителінгу.

2.2 Констатувальний етап експериментальної роботи

Обробляючи й описуючи результати, отримані на констатувальному етапі експерименту, ми спиралися на уявлення про чотири рівні сформованості емпатії в молодшому шкільному віці.

Низький рівень забезпечує розвиток емпатії, що виявляється на основі слабо вираженого співпереживання або його відсутності. Виражається в переживанні суб'єктом тих же емоційних станів, які відчуває інший на основі ототожнення з ним. Ці діти мають узагальнені, часто помилкові уявлення про гуманні якості, їх роль в житті людей, які неправильно оцінюють сенс ситуацій, не пояснюють причини поведінки і настрою людей. По відношенню до однокласників вони не виявляють позитивних емоційних переживань. У відносинах з однолітками часто виявляють агресивність, егоїзм, не пояснюючи причин власної поведінки і настрою. Їх емоційні переживання часто мають негативне забарвлення і неадекватні по відношенню до ситуації, що склалася. Ці школярі не прагнуть надавати допомогу і турботу (допомогу надають рідко і в тих випадках, коли переслідують особисті інтереси). Вони не відчувають радості і задоволення від взаємодопомоги і турботи. Ці діти не прагнуть до участі в спільних справах, часто виявляють незгоду з думкою

однокласників, не прагнуть поділитися чимось з ними. Їх вчинки не відповідають судженням, вони не керуються наявними знаннями в практичній діяльності.

Достатній рівень емпатії дозволяє дитині розуміти емоції інших у визначених обставинах, але це може бути обмежено часом чи конкретною ситуацією. Вони можуть виявляти емпатію у важливих моментах, але це не завжди стає для них основним аспектом їхнього підходу до взаємодії з іншими.

Середній рівень дозволяє дитині знайти властивості, властиві співпереживанню і співчуттю, такі як переживання суб'єкта з приводу почуттів іншого, зверненість до внутрішнього світу оточуючих. Включає в себе ідентифікацію суб'єкта з об'єктом емпатії. До цього рівня відносяться діти, які не мають ясного уявлення про прояви гуманних якостей в житті людей. Вони не завжди правильно оцінюють сенс різних ситуацій, не можуть в оцінці конфліктних ситуацій. Школярі можуть проявляти співчуття, співпереживання по відношенню до оточуючих, але ці прояви ситуативні, залежать від їх особистих інтересів. Діти не завжди пояснюють причини власного емоційного стану, проявляють неадекватність емоційних переживань. Почуття радості і задоволення від надання допомоги іншим висловлюють слабо. Діти ситуативно виявляють згоду, співпрацю у спільній діяльності, частіше погоджують свої дії з друзями. Молодші школярі можуть поділитися чимось з однокласниками, друзями, але не безкорисливо. Вони не завжди виявляють допомогу, чуйність, турботу, частіше ці прояви виявляються по відношенню до рідних. Їх вчинки не завжди відповідають судженням, наявні знання часто не застосовують на практиці.

Високий рівень: до цього рівня відносяться діти, які знають про прояви гуманних якостей в житті людей, які вміють адекватно оцінювати різні ситуації (в тому числі конфліктні), правильно розуміють і аргументують причини поведінки і настрою інших людей. Ці діти завжди

виявляють співчуття, співпереживання по відношенню до однолітків. Усвідомлюють причини власного емоційного стану і стану інших людей, вміють висловлювати свої почуття. Учні завжди відчувають почуття радості і задоволення від надання допомоги іншим, від спільної діяльності з однолітками. Вони вміють співпрацювати, узгоджувати свої дії з товаришами, готові прощати кривдників, безкорисливі в наданні допомоги. Молодші школярі з високим рівнем розвитку емпатії вміють застосовувати наявні знання в різних ситуаціях, їх судження завжди відповідають вчинкам.

Аналізуючи результати методики “Незакінчене речення” і елементи методики Л. М. Фрідман “Що таке добре і що таке погано?”, можна з упевненістю сказати, що більшість дітей мають досить чіткі й правильні уявлення про таку якість, як доброта. Однак ці уявлення недостатньо повні, а у 13 школярів вони помилкові.

Узагальнені результати дослідження за методикою “Незакінчене речення” і елементами методики Л. М. Фрідман “Що таке добре і що таке погано?” можна представити в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості уявлень про емпатію у молодших школярів
(методика “Незакінчене речення і елементи методики Л. М. Фрідман)

Ступінь сформованості понять про емпатію	Неправильне уявлення (низький рівень)	Частково правильне уявлення (достатній рівень)	Правильне, але недостатньо повне і чітке уявлення (середній рівень)	Повне і чітке уявлення (високий рівень)
Кількість учнів	15	12	12	4
%	35, 7%	26, 1%	28, 7%	9, 5 %

У цілому за результатами аналізу проведеного дослідження можна зробити такий висновок: 35, 7% учнів класу мають хибні уявлення про

емпатію, що відповідає початковому рівню розвитку емпатії. 28,7% школярів мають правильне, але чітке уявлення, що відповідає середньому рівню. 26, 1% недостатньо повне уявлення про емпатію. І лише 9,5 % дітей можна віднести до таких, що мають високий рівень розвитку емпатії.

Аналіз отриманих даних після застосування на констатувальному етапі модифікованої методики Т. П. Гаврилової “Незакінчені розповіді” дозволяє зробити такі висновки:

Більшість дітей в цілому мають правильні уявлення про емпатії, але вони недостатньо повні і чіткі, орієнтовані на яскраві зовнішні прояви цих якостей. Це цілком пояснюється психологічними особливостями дітей зазначеного віку. Крім того, у деяких школярів спостерігаються помилкові уявлення про емпатію і її прояви. Дослідження виявило, що у переважної кількості дітей гуманні ознаки в поведінці проявляються, проте орієнтовані часом не на гуманістичні норми, а на вузько групові інтереси. Під час цього роботу необхідно побудувати так, щоб вона сприяла розвитку емпатії у молодших школярів і потреби в гуманній поведінці.

Діти ототожнювали себе тільки з головним героєм оповідання, і таким чином – співпереживали тільки йому. 20% дітей опитаних виявляли стійке співчуття, тобто вибрали сюжетний хід, який дозволив би конфлікт між головним героєм і іншим персонажем, чия поведінка викликає переживання героя, і тим самим полегшити становище одного з них.

Найбільш поширеними відповідями цих дітей були такі : “Бабусю, тому що вона стара і добра...”, “мені шкода Васю, і Андрія теж. На Васю лаялася вчителька, а потім з Вовкою ніхто не грав...”. Таким чином, діти повністю прийняли сторону антагоніста головного героя, конфлікт, вирішений дітьми на користь іншого персонажа.

Аналізуючи розповіді школярів, можна дійти висновку, що у дітей молодшого шкільного віку знання про емоції ситуативні і неглибокі, орієнтовані на яскраві зовнішні ознаки. Аналіз результатів діагностичного дослідження на констатувальному етапі показав, що для молодших

школярів більш характерна егоцентрична емпатія, оскільки рівень їх психічного розвитку не дозволяє їм вийти за межі своєї життєвої ситуації, стати на точку зору інших людей. Однак саме в цьому віці відбувається інтенсивне накопичення емоційного і морального досвіду, що стає основою для розвитку більш високих форм чуйності, альтруїстичної поведінки. У міру розширення контактів з навколишнім світом збагачується і емоційна сфера дітей. Вони починають орієнтуватися на поведінку, що виникла у ситуації. Спостерігається прояв розуміння і прийняття емоцій іншої людини на себе.

Більш узагальнені результати проведеного дослідження можна представити у вигляді таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Рівні розвитку емпатичних переживань методики Т. П. Гаврилової “Незакінчені розповіді” у молодших школярів.

Рівень емпатії	Низький рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Високий рівень
Кількість учнів	20	0	16	6
%	50%	0	40%	10%

Проаналізувавши результати методики виявлення рівнів сформованості форм емпатійної поведінки, можна сказати, що у більшості дітей спостерігається низький і середній рівні розвитку емпатії, які проявляються на основі слабо вираженого співпереживання або переживання суб'єкта з приводу почуттів іншого, зверненість до внутрішнього світу оточуючих.

Узагальнені результати проведеного дослідження можна представити у вигляді таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Рівні сформованості форм емпатійної поведінки

Рівень емпатії	Низький рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Високий рівень
Кількість учнів	13	0	25	4
%	30%	0	60%	10%

Проведений опитувальник Н. Л. Васильєвої “Прояв емпатії до однолітка” показав, що у переважної кількості дітей ознаки емпатійної поведінки проявляються, проте орієнтовані часом не на гуманістичні норми, а на вузько групові інтереси. Кілька людей характеризуються яскраво вираженою егоїстичною спрямованістю.

1 блок ситуацій “Надання допомоги однолітку”:

– 80% дітей молодшого шкільного віку прогнозують прояв співчуття і надання допомоги однолітку. Найбільш типовою відповіддю цих дітей була: “Я б звичайно допоміг(ла)”.

– 20% дітей не прогнозують прояв співчуття і надання допомоги однолітку. Їх відповіді були такого змісту: “Я б пішов їсти”; “Попрошу вчителя зав'язати йому шнурки”; “Пішов би грати”.

2 блок ситуацій “Обмеження особистих інтересів”:

– 65% дітей молодшого шкільного віку прогнозують прояв співчуття через обмеження особистих інтересів. Найбільш типовими відповідями цих дітей були: “Я б відлив половину”; “Я б сказав йому, щоб ми пограли разом”.

– 35% дітей молодшого шкільного віку не прогнозують прояв співчуття через обмеження особистих інтересів. Їхні відповіді були такого змісту: “Ні, не поділюся, у мене мало”; “Сказав би, щоб йому мама, такі ж купила”.

3 блок ситуацій “Прояв співчуття до товариша, який порушив будь-яку норму поведінки або вказівку дорослого”:

– 60% дітей шостого року життя прогнозують прояв співчуття до товариша, який порушив будь-яку норму поведінки або вказівку дорослого. Найбільш типовими відповідями цих дітей були: “Я б дала йому одну свою”; “Допоміг йому прибрати”; “Заспокою, а потім скажу, щоб Каті купила нове і вибачилася”.

– 30% молодших школярів прогнозують прояв співчуття до товариша, який порушив будь-яку норму поведінки або вказівку дорослого. Особливо категоричні були відповіді дітей з негативною емоційною спрямованістю в наступній проблемній ситуації: ти побачив (а), що Катя стоїть у кутку і плаче. Ти підійшов (ла) дізнатися, в чому справа. Катя сказала тобі, що вона взяла печиво з Наташиного портфеля, а та поскаржилася вчителю, хоча у неї ще печиво залишилося. Що ти скажеш Каті?

– 30% дітей не встали на позицію товариша, який порушив норму поведінки. Їх відповіді були такого змісту: “Не можна брати чуже”; “Я скажу, що не можна брати чуже, нехай віддасть”.

4 блок ситуацій “Прояв співрадіості”:

– 85% дітей молодшого шкільного віку прогнозують прояв співрадіості однолітку. Найбільш типовими відповідями цих дітей були: “Мені б радісно було, і попросила, щоб приніс пограти”; “Ось здорово, а він гавкає?”; “Здорово! А він гарний?”

– 15% дітей молодшого шкільного віку не прогнозують прояв співрадіості однолітку. Їхні відповіді були такого змісту: “Не знаю. Нічого”; “А у мене то більше собачок”.

5 блок ситуацій “Надання допомоги дитині-однолітку в скрутній ситуації”:

– 75% дітей шостого року життя прогнозують прояв співчуття і надання допомоги дитині - однолітку в скрутній ситуації. Найбільш типовими відповідями цих дітей були: “Він на вішалку повісить, а я на

двері”; “Нехай помістить в шафку мій речі”; “Нехай у мене повисить, шкода чи що”.

– 25% дітей шостого року життя не прогнозують прояв співчуття і надання допомоги дитині - однолітку в скрутній ситуації. Найбільш типовою відповіддю цих дітей була: “Сказав, щоб поклав на лавку”.

Таким чином, ми бачимо, що в молодшому шкільному віці на вербальному рівні діти готові проявляти емпатію: найбільша кількість позитивних відповідей була дана в ситуаціях надання допомоги іншому, обмеження особистих інтересів дитини, прояв співраді, надання допомоги дитині-однолітку в скрутній ситуації.

Тоді як найбільша кількість відповідей дітей з негативною емоційною спрямованістю були в ситуаціях прояву співчуття і надання допомоги товаришеві, який порушив будь-яку норму поведінки або вказівку дорослого.

Таким чином, за результатами проведених досліджень можна зробити висновок про те, що в цілому, серед молодших школярів емпатійне ставлення до однолітка сформовано на недостатньому рівні. Результати дослідження представлені в таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Ситуації	Проявляють емпатію	Не проявляють емпатію
1 блок (надання або ненадання допомоги іншому)	80%	20%
2 блок (обмеження особистих інтересів дитини)	65%	35%
3 блок (прояв співчуття до однолітка, який порушив норму поведінки)	70%	30%
4 блок (прояв співраді)	85%	15%
5 блок (надання допомоги однолітку при труднощах)	75%	25%
Загальні показники по всіх ситуаціях	75%	25%

Сумарні дані діагностичного дослідження рівня розвитку емпатії у молодших школярів на констатувальному етапі експериментального дослідження представлені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні розвитку емпатії у молодших школярів.

Рівень емпатії	Низький рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Високий рівень
Кількість учнів	16	0	20	6
%	40%	0	50%	10%

Отже, аналіз результатів діагностичних досліджень на констатувальному етапі експериментального дослідження показав, що у більшості школярів спостерігається початковий і середній рівні розвитку емпатії, які проявляються на основі слабо вираженого співпереживання або переживання суб'єкта з приводу почуттів іншого, зверненості до внутрішнього світу оточення; для молодших школярів більш характерна егоцентрична емпатія, оскільки рівень їх психічного розвитку не дозволяє їм вийти за межі своєї життєвої ситуації, встати на точку зору інших людей. результати підтвердили необхідність проведення роботи з розвитку навчюк емпатійного спілкування у молодших школярів.

2.3. Формувальний та контрольний етапи експериментального дослідження особливостей емпатії у молодшому шкільному віці засобами сторителінгу.

На констатувальному етапі дослідження було охоплено 41 учня молодшого шкільного віку у віці 7-8 років.

Формувальний етап дослідження передбачав наявність двох однакових класів для порівняння – контрольного й експериментального.

Учні 1-А класу у кількості 19 учнів склали експериментальну групу, а учні 1-Б класу (22 учні) – контрольну групу.

З експериментальною групою була організована робота, спрямована на розвиток навичок емпатійного спілкування засобами сторителінгу, з контрольною ж групою додаткової спеціальної роботи не проводилося.

З метою визначення стану досліджуваної проблеми у шкільній практиці і можливостей для застосування експериментальної методики, ми проаналізували Державний стандарт початкової освіти та Типові освітні програми.

Як зазначено в Державному стандарті початкової освіти, метою навчання літературного читання є формування таких ключових здібностей, як спілкування та читання, розвиток особистості учня через різні види мовленнєвої діяльності. Вимоги до необхідних результатів навчання визначаються такою галуззю, як мовно-літературна.

Програмою Нової української школи передбачено трансформацію в освітній процес відомостей з теорії тексту; ознайомлення дітей текстом, темою тексту, головною думкою, типами текстів, стилями мовлення, частинами тексту, засобами зв'язку речень у них.

Такі емоції як радість, щастя, смуток, обурення, засудження, схвалення, співчуття, співпереживання у молодших школярів формуються значною мірою під впливом художньої літератури (казок, легенд, казок-оповідань, оповідань).

У художній літературі (у казках, легендах, оповіданнях) тлумачиться зло і добро. Дитина поступово вчиться розрізняти добро і зло, співпереживати, співчувати позитивним героям, не поважати, засуджувати зло, підступність, нещирість.

У початковій школі учні починають знайомитись з легендами. Діти засвоюють, що легенда – народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите фантастикою. Отже, діти усвідомлюють, що легенда за змістом близька до казки. В легендах, як і в казках, наявний

фантастичний елемент. У підручниках з читання пропонуються різні легенди: героїчні (історичні), міфологічні, соціально-побутові [3].

Легенда “Як мати стала зозулею” за своєю побудовою подібна казці. Вона починається сталою казковою словесною формулою: “Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей”. У кінці твору сталі словесні формули відсутні: “А мати назавжди одцуралася дітей і донині літає зозулею”.

В основу цієї легенди покладені давні міфологічні уявлення і вірування наших предків про те, що світ магічний, і людина – частина цієї магії. У тексті йдеться про перетворення людини на птаха (зозулю). У цій легенді народ торкається морально-етичних проблем: стосунки в родині, ставлення батьків до дітей, ставлення дітей до батьків. Матір у творі зображується як дуже дбайлива, любляча: (Після смерті чоловіка всі турботи про чотирьох дітей лягли на плечі матері.) “Жінка сама ловила рибу і годувала дітей”. Проте діти вирости жорстокими, байдужими: не захотіли подати води хворій матері: “Пішли діти на двір гратися, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір’ям”.

Легенда наповнена почуттями любові, ніжності матері до дітей. Матір звертається до дітей: “Діточки”, “Доню”, “Івасику”.

Для того, щоб учні зрозуміли почуття матері, дітей, для того, щоб у них як у читачів виникли співчуття до матері, засудження дітей, доречно поставити такі запитання:

- Як мати ставилася до своїх дітей? Як турбувалася про них?
- Яким словами /іменами/ називала матір свої дітей? Про які почуття матері до дітей свідчать ці слова?
- Які почуття діти виявили до хворої матері? Які вчинки дітей свідчать про їхню байдужість і жорстокість?
- Коли почуття дітей змінилися до матері? Які були ці почуття?
- Коли вперше діти назвали свою маму “мамочкою” і чому? Які почуття вони проживали у цей момент?

Важливим питанням до учнівської аудиторії буде питання, яке стосується жанрових характеристик твору:

– Цей твір – казка, легенда, переказ?

У своїй відповіді діти повинні звернути увагу на побудову цього твору (наявність на його початку сталої словесної формули), а також на фантастичні елементи у змісті твору (перетворення), що надає легенді схожості із казкою.

Художня спадщина В. О. Сухомлинського для дітей дуже розмаїта: це казки, казки-оповідання, оповідання. Жанрові характеристики творів письменника дещо розмиті. Певні твори мають ознаки і казки, і оповідання. Для письменника не дуже важлива жанрова унікальність. Він майстерно використовує характеристики різних жанрів для реалізації свого задуму: для розвитку сюжету, для того, щоб донести головну думку твору до дитини-читача.

Твір “Сьома дочка” є казкою. Для створення казкової атмосфери письменник використовує на початку тексту сталу казкову формулу: “Було у матері сім дочок”. Саме з таких слів починаються казки. Діти без помилки дадуть відповідь на питання: “Цей твір: казка, оповідання, вірш? Чому ви так вважаєте?”. Твір є казкою, адже починається казковим словом: “Було”.

Правда, у творі відсутні казкова кінцівка. Проте цей твір важко назвати казкою, адже у ньому немає фантастики. Діти чітко усвідомлюють у початкових класах, що найголовнішою ознакою казки є фантастика. Твір же оповідає про реальні події. Але є у цьому творі ще одна жанрова ознака казки: узагальнення.

Письменник використовує узагальнення, щоб донести до дітей, що така ситуація може відбуватися з багатьма дітьми. І діти повинні зробити висновок, що любов до матері, до батьків виявляти потрібно через вчинки: турботу, піклування. Красиві слова теж будуть не зайвими, але як красиве доповнення до красивих і потрібних вчинків.

Питання до твору “Сьома дочка”.

– Назвіть ознаки казки і оповідання, які є у цьому творі.

– Чи скучили дочки за матір’ю?

– Що сказали старші дочки, коли побачили матір? Зачитайте ці рядки.

– Про які почуття старших дочок свідчать їхні красиві слова?

– Як ви вважаєте, слова старших дочок свідчать про їх любов до матері?

– А що сказала чи зробили менша сьома дочка?

– Як ви вважаєте, а вчинки меншої дочки свідчать про які почуття до матері?

– А як ви вважаєте, що потрібно були зробити дочкам в першу чергу при зустрічі втомленої матері?

– То що ж таке любов до матері: красиві слова чи турботливі вчинки?

Твір “Сьома дочка” насичений почуттям любові меншої сьомої дочки до матері, і почуттям нещирої любові, байдужості старших дочок до матері.

Після проведення систематичної роботи з використання сторителінгу з метою розвитку навичок емпатійного спілкування, ми провели контрольний зріз і отримали результати, представлені в таблиці 2.6

Таблиця 2.6

Результати тестування за методикою Н. Л. Васильєвої “Прояв емпатії до однолітка” контрольному етапі дослідження

Рівень емпатії	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Високий рівень	4	21, 2 %	5	22, 7 %
Середній рівень	9	47,3 %	5	22, 7 %
Достатній рівень	6	31, 5%	10	45, 4 %
Низький рівень	0	0 %	2	9,2 %

За даними таблиці можна помітити, що в експериментальній групі рівень емпатійності піднявся, низького рівня не спостерігається, найбільше учнів із середнім рівень – 47, 3 % опитаних. У контрольній групі домінує достатній рівень – 45, 4% респондентів.

На відміну від експериментальної групи, де було учнів з низьким рівнем емпатійності, у контрольній групі 2 учні мають низький рівень емпатійності, що становить 9,2 % опитаних.

Далі була проведена проєктивна методика “Незакінчені розповіді”, результати якої представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Результати методики “Незакінчені розповіді”

Прояв співчуття	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Співчуття до тварин	6	31, 5 %	4	18,1 %
Співчуття до дорослих	4	21 %	5	22, 7 %
Співчуття до однолітків	9	47, 5 %	8	36, 3 %
Не проявляють співчуття	0	0 %	5	22, 7 %

Аналіз отриманих даних показує, що у дітей експериментальної групи очевидна динаміка прояву емпатичних переживань. Вона

проявляється в збільшенні частки гуманістичних переживань в порівнянні з егоцентричними. Школярі стали більш чуйними до бід сторонньої людини, проте до винуватця ситуації, що склалася, діти як і раніше співчуття не виявляють. Також виявлено, що в контрольній групі порівняно з експериментальною є діти, які не виявляють співчуття ні до кого – 22,7% школярів.

Останнім був проведений опитувальник “Прояв емпатії до однолітка”. Результати дослідження представлені в таблиці 2.8

Таблиця 2.8

Порівняльні результати прояву емпатії до однолітка дітей в запропонованих передбачуваних ситуаціях

	Експериментальна група	Контрольна група
Ситуації	Проявляють емпатію	Не проявляють емпатію
1 блок (надання або ненадання допомоги іншому)	85%	15%
2 блок (обмеження особистих інтересів дитини)	90 %	10 %
3 блок (прояв співчуття до однолітка, який порушив норму поведінки)	90%	10%
4 блок (прояв співраді)	90 %	10%
5 блок (надання допомоги однолітку при труднощах)	95 %	5%
Загальні показники по всіх ситуаціях	86 %	14%

Проаналізувавши отримані результати, ми встановили, що в експериментальній групі рівень емпатійного ставлення до однолітків значно вищий, ніж у контрольній.

Отримані результати вказують на те, що розроблені методи та засоби зробили свій вплив на позитивну динаміку розвитку емпатії у молодших школярів.

Порівняльний аналіз даних діагностичного і контрольного досліджень за цими трьома показниками дозволяє констатувати позитивні зміни в рівні розвитку емпатії у дітей експериментальної групи.

Для перевірки ефективності дослідження ми порівняли результати контрольної та експериментальної груп до і після впроваджених засобів сторителінгу. Так як обсяг контрольної та експериментальної груп становить 41 особу, то для оцінки значущості відмінностей нами був використаний непараметричний критерій Манна-Вітні.

Результати відмінностей між медіанами контрольної та експериментальної групами до проведеного експерименту виявилися статистично незначущими, що представлено в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Відмінності між медіанами контрольної та експериментальної групами до проведеного експерименту

Критерії сформованості емпатії	Сформованість уявлень про емпатію	Розвиток емпатичних переживань	Сформованість форм емпатійної поведінки	Сумарний рівень розвитку емпатії
Експериментальна група	0	3	1	4
Контрольна група	0	3	1	5
Рівень значимості відмінностей	$p \geq 0,18$	$p \geq 1$	$p \geq 1$	$p \geq 0,18$

Відсутність значущих відмінностей медіан між контрольною і експериментальною групами до проведеного експерименту говорить про вихідну еквівалентність цих груп.

Відмінності між медіанами контрольної та експериментальної групами після проведеного експерименту, представлені в таблиці 2.10, за критеріями “сформованість уявлень про емпатію” і “розвиток емпатичних

переживань” є статистично значущими, що підтверджує ефективність проведених занять з урахуванням відсутності відмінностей між групами до початку занять.

Таблиця 2.10

Відмінності між медіанами контрольної та експериментальної групами після проведеного експерименту

Критерії сформованості емпатії	Сформованість уявлень про емпатію	Розвиток емпатичних переживань	Сформованість форм емпатійної поведінки	Сумарний рівень розвитку емпатії
Експериментальна група	1,5	4,5	2,5	8,5
Контрольна група	1	4	2,5	7,5
Рівень значимості відмінностей	$p \geq 0,039$	$p \geq 0,014$	$p \geq 0,41$	$p \geq 0,178$

Експериментальна методики використання засобів сторителінгу серед молодших школярів дав позитивні результати в розвитку емпатії, так як показники в експериментальній групі значно вищі, ніж в контрольній групі. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що проведений експеримент сприяв розвитку ступеня сформованості понять про емпатії і емпатійних переживань. У дітей значно розширилися уявлення про сутність і прояви емпатії в житті людей. Школярі стали частіше проявляти допомогу і турботу про однолітків, літніх, хворих людей. Учні навчилися і закріпили вміння проявляти співчуття, співпереживання, адекватно реагувати на вчинки людей. Це відбилося в кількісних даних контрольного дослідження.

Висновки до другого розділу

Експериментальне дослідження використання засобів сторителінгу з метою розвитку емпатійного спілкування, яке складалося з констатувального, формувального й контрольного етапів, підтвердило

ефективність. На початку року у більшості школярів спостерігався початковий і середній рівні розвитку емпатії, які проявлялися на основі слабо вираженого співпереживання або переживання суб'єкта з приводу почуттів іншого, зверненості до внутрішнього світу оточення; для молодших школярів більш характерною була егоцентрична емпатія, оскільки рівень їх психічного розвитку не дозволяв їм вийти за межі своєї життєвої ситуації, встати на точку зору інших людей. Водночас систематичне використання на уроках і в позашкільний час елементів сторителінгу сприяло розвитку навичок емпатійного спілкування у школярів експериментального класу, про що засвідчив якісний і кількісний аналізи результатів на контрольному етапі експерименту. У зв'язку з цим можна вважати сторителінг ефективною методикою, спрямованою на розвиток емпатійності молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження, можемо зробити такі висновки:

1. Для розв'язання поставлених завдань був проведений аналіз джерел з проблеми емпатії молодших школярів. Емпатія розуміється нами як здатність до співпереживання, вмінню розділяти чужі емоції і почуття.

У нашому дослідженні ми спиралися на уявлення про чотири рівні сформованості емпатії в молодшому шкільному віці.

1-й рівень емпатії – початковий (це сліпота до почуттів і думок інших).

2-й рівень емпатії – середній (вияв емпатії у важливих моментах, але це не завжди стає для них основним аспектами).

3-й рівень емпатії – достатній (епізодична сліпота до почуттів і думок інших).

4-й рівень емпатії – високий. Це постійне, глибоке і точне розуміння іншої людини, уявне відтворення його переживань, відчуття їх як власний, глибокий такт, що полегшує усвідомлення людиною своїх проблем і прийняття правильних рішень без всякого нав'язування своєї думки або своїх інтересів.

2. Багатозначність поглядів дослідників на структуру емпатії уможливило узагальнене виділення в структурі емпатії таких компонентів

- Емоційний – здатність розпізнавати і розуміти емоційні стани іншого.

- Когнітивний – здатність поставити себе на місце іншого, зрозуміти причини, які могли викликати той чи інший емоційний стан іншого; здатність «подумки переносити себе в думки, почуття і дії іншого».

- Дієвий – здатність використовувати способи взаємодії, що полегшують страждання іншої людини; допомагає, сприяє, альтруїстична поведінка у відповідь на переживання іншого.

3. Розглянуто психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Молодший шкільний вік – це вік 6-11-річних дітей, які навчаються в 1-4 класах початкової школи. Межі віку і його психологічні характеристики визначаються теорією психічного розвитку, психологічною віковою періодизацією, системою освіти.

До найважливіших особистісних характеристик молодшого школяра відносяться довірливе підпорядкування авторитету, підвищена сприйнятливність, уважність. Молодші школярі навіювані і податливі, вони довірливі, сприйнятливі, схильні до наслідування. У поведінці учня початкових класів проявляється послух, конформізм і наслідування. У молодшому шкільному віці складаються найбільш сприятливі умови для розвитку емпатії. Всі ці умови необхідно враховувати не тільки педагогу, а й сім'ї, найближчим дитині людям, для розвитку емпатії.

Таким чином, щоб розвиток емпатії у молодших школярів був продуктивним, необхідно враховувати їх психологічні та вікові особливості, а також інші фактори, що впливають на успішність розвитку емпатії. У процесі розвитку важливо орієнтуватися на характерну для молодшого школяра увагу до моральної сторони вчинку, бажання дати йому моральну оцінку, отримати оцінку оточуючих.

4. Основними принципами розвитку емпатії у молодших школярів вважаємо такі:

- принцип єдності діагностики та корекції;
- діяльнісний принцип корекції;
- принцип урахування віково-психологічних та індивідуальних особливостей;
- принцип комплексності методів;
- принцип поступовості;
- принцип урахування емоційної складності матеріалу;
- принцип систематичності роботи з молодшими школярами.

5. З метою діагностування навичок емпатійного спілкування в учнів початкової школи було організовано й проведено констатувальний етап, який охопив 41 учня перших класів.

Для вивчення уявлення учнів про моральні орієнтири ми використали методику “Незакінчені речення”, елементи методики Л. М. Фрідман “Що таке добре і що таке погано?”, модифіковану методику Т. П. Гаврилової “Незакінчені розповіді”, які уможливили виявлення рівнів емоційної чуйності дітей на неблагополуччя іншого, усвідомлення ними норм гуманної поведінки.

Проведене дослідження показало, що у переважній кількості дітей гуманні ознаки в поведінці проявляються, проте орієнтовані часом не на гуманістичні норми, а на вузькогрупові інтереси.

6. Якісний і кількісний аналізи результатів констатувального етапу дослідження показали, що у більшості школярів спостерігається початковий і середній рівні розвитку емпатії, які проявляються на основі слабо вираженого співпереживання або переживання суб'єкта з приводу почуттів іншого, зверненості до внутрішнього світу інших; для молодших школярів більш характерна егоцентрична емпатія, оскільки рівень їх психічного розвитку не дозволяє їм вийти за межі своєї життєвої ситуації, встати на точку зору інших людей.

7. Для формувального етапу дослідження було сформовано дві групи досліджуваних (усього 41 учень) – контрольна та експериментальна. З експериментальною групою було організовано спеціальні заняття із засобами сторітелінгу, з контрольною ж групою ніякої спеціальної роботи не проводилося.

8. Для перевірки ефективності дослідження, нами було проведено контрольний етап експерименту, на якому були використані для діагностики ті ж самі методики, що і на констатувальному етапі.

9. Аналіз результатів на контрольному етапі засвідчив, що в експериментальній групі рівень емпатійного ставлення учнів підвищився,

учнів з низьким рівнем немає, переважаючим відзначений середній рівень - 47, 3 %. У контрольній групі переважаючим відзначений достатній рівень - 45, 4%. У порівнянні з експериментальною групою тут виявлено низький рівень емпатійності.

Аналіз отриманих даних показав, що у дітей експериментального класу очевидна динаміка прояву емпатичних переживань. Вона проявляється в збільшенні частки гуманістичних переживань порівняно з егоцентричними. Школярі стали більш чуйними до бід сторонньої людини, проте до винуватця ситуації, що склалася, діти як і раніше співчуття не виявляють. Так само, виявлено, що в контрольній групі порівняно з експериментальною є діти, які не виявляють співчуття ні до кого.

10. Результати відмінностей між контрольною та експериментальною групами до проведеного експерименту виявилися незначними. Результати відмінностей між контрольною та експериментальною групами після проведеного експерименту за критеріями “сформованість уявлень про емпатію” та “розвиток емпатичних переживань” були значущими, що підтверджує ефективність проведених занять, на яких використовувався сторителінг. У дітей значно розширилися уявлення про сутність і прояви емпатії в житті людей. Школярі стали частіше проявляти допомогу і турботу про однолітків, літніх, хворих людей. Учні навчилися і закріпили вміння проявляти співчуття, співпереживання, адекватно реагувати на вчинки людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. Психологічні студії Львівського університету. С. 20-23.
2. Бондаренко Н. Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. Молодь і ринок. 2019. № 7 (174). URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.176194>
3. Братко М., Козир М. Педагогічна інноватика. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. 272 с.
4. Буховська О. Сучасні методи викладання: сторітеллінг як неформальний метод навчання. Математика в рідній школі. 2018. № 3. С. 43–48.
5. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту : метод. посібник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. 112 с
6. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення у початковій школі : метод. посібник. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
7. Вашуленко О. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках літературного читання. Початкова школа. 2017. № 8. С. 20–24.
8. Вправи на розвиток емпатії та усвідомлення власного емоційного світу. URL: <https://kazedu.com/referat/180775/5>
9. Вторнікова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. Полтава, 2011. С. 88–94.
10. Гич Г. М. Сторітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності. Науковий вісник Миколаївського університету ім. В. О. Сухомлинського. 2015. № 4. С. 188 - 192.
11. Гнаткович Т. Мовленнєва діяльність учнів : психолінгвістичний аспект. Гірська школа Українських Карпат. Івано-Франківськ, 2013. № 8–9. С. 154–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_45.
12. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с

13. Горбатова Н. С. Робота над текстом як засіб розвитку комунікативної компетентності молодших школярів. Формування творчої особистості в умовах компетентнісної освіти : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2016. Вип. 9. С. 122–127.

14. Горобець С. В. Мовленнєва діяльність і дискурсивна комп'ютерна спільнота: соціолінгвістичний аспект. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО психологія. Київ, 2015. Вип. 31. С. 166–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2015_31_26

15. Гуцалюк Т. Урок розвитку зв'язного мовлення у 2 класі з використанням технології «Сторітелінгу». Початкова школа. 2018. № 2. С. 15–17.

16. Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018 р. постановою № 87 Кабінету Міністрів України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>.

17. Деркач О. Арт-терапія на допомогу школі. Мистецтво та освіта. 2010. №2. С. 25-28

18. Емпатія, або навіщо говорити з дітьми про почуття. URL: <https://nus.org.ua/articles/empatiya-abo-navishhogovoryty-z-ditmy-pro-rochuttya/>

19. Емпатія у вихованні та розвитку особистості дитини – сенс, актуальність. Роль батьків, педагогів, соціуму. URL: <http://school19.zp.ua/wpcontent/uploads/2020/01/Leshhenko-A.M..pdf>

20. Емпатія – що це таке, та чому вона важлива для людини. URL: <https://termin.in.ua/empatiia/>

21. Емпатія у вихованні та розвитку особистості дитини – сенс, актуальність. Роль батьків, педагогів, соціуму. URL: <http://school19.zp.ua/wpcontent/uploads/2020/01/Leshhenko-A.M..pdf>

22. Емпатія, або навіщо говорити з дітьми про почуття. URL: <https://nus.org.ua/articles/empatiya-abo-navishhogovoryty-z-ditmy-pro-rochuttya/>

23. Єременко О. С. Бінарний комплекс автор-реципієнт у художньому тексті крізь призму його емпатійного компоненту .Київ. 2013.

24. Єсипович К. П. Феномен когнітивного картування в сучасній лінгвістичній парадигмі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. Наук. Київський національний лінгвістичний університет. 5 с.

25. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 327с.
26. Зелінська-Любченко К. О. Теоретичний аналіз досліджень проблеми мовленнєвої діяльності. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 1. С. 14–19.
27. Золочевська М. В., Назаренко Л. М. Мотиваційний аспект використання технології цифрового сторітелінгу. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2019. № 1(1). С. 175–183. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2019_1\(1\)__21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2019_1(1)__21)
28. Зорич С. Цікаво про нудне, або Мистецтво сторітелінгу. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2019. № 3. С. 33–35.
29. Ілійчук Л. Педагогічні умови використання арт-терапії в освітньо-виховному просторі початкової школи. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. 2016. № 2. С. 114-118.
30. Кайдалова Л. Г. Педагогічний сторітелінг у підготовці майбутніх фахівців охорони здоров'я. Інноваційна педагогіка. 2020. Випуск 29. Т. 1. С. 136–139.
31. Калошин В. Ф. Вплив емпатії на ефективність навчального процесу. Практична психологія та соціальна робота. 2018. №1. С. 70-74.
32. Калошин В. Ф. Емоційний інтелект – головний показник ефективності використання людських ресурсів. Практична психологія та соціальна робота. 2018. №4. С. 54-63.
33. Калошин В.Ф. Як протистояти надмірним почуттям, емоціям, жажливим думкам за допомогою методу раціонального мислення .Практична психологія та соціальна робота. 2016. №6. С. 59–64
34. Калюжка Н., Самойленко Н. Сторітеллінг як один із методів підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах інклюзивного класу. Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 26. Ч. 1. С. 92–98. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/download/167261/166816>
35. Карпенко Є. В. Методологічні настанови щодо вивчення емоційного інтелекту в парадигмі позитивної психотерапії Психологія особистості. 2018. № 1(5). С.90 – 97.

36. Кемпбелл Джозеф. Герой із тисячею облич / пер. з англ. Олександр Мокровольський. Київ: Альтернативи, 1999. 392 с.

37. Ковач А. В. Хила В. О., Мочан Т. М. Застосування технології «Storytelling» у навчанні молодших школярів. Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції : збірник тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конференції, м. Мукачєво, 25–26 жовтня 2018 р. Мукачєво, 2018. С. 175–176. URL: <https://msu.edu.ua/wpcontent/uploads/2018>.

38. Ковпик С. І. Сторітелінг та його специфічні перлокуції в різних типах промов. Вчені записки Таврійського нац. університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Харків, 2021. Т. 32 (71), № 4, Ч. 3. С. 268–272.

39. Коган І. М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку: автореферат канд. дис. з психол. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2015. 18с.

40. Коган І.М. Особливості емпатії молодших школярів. Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. За ред. акад. Максименка С.Д. К.: 2000. Т. II, ч. 6. С. 273-279.

41. Коган І.М. Розвиток емпатії у молодших школярів. Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К.: 2004. Т. 7, вип. 3. – С. 101-108.

42. Компетентнісно спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи: матер. [Текст]. Розвиток емоційного інтелекту в контексті компетентнісно спрямованої освіти; Всеукр. наук.-практ. конф. (28 квітня 2011 року). К.: Київ. Ін-т сучасн. підр., 2011. 92 с.

43. Кочерга О. В. Психофізіологія учнів початкової школи: прикладні аспекти. Початкова школа, 2009. № 2. С. 55-59.

44. Кочергіна Л. Розвиваємо всі види мовленнєвої діяльності: з досвіду роботи з першокласниками. Іноземні мови в навчальних закладах. 2010. № 1. С. 70–74.

45. Лівін М. Сторітелінг для очей, вух і серця. Київ: Наш формат, 2020. 181 с

46. Лугова Т. Наратив та сторітелінг в знанієвій структурі навчально-ділової відео гри як чинники синергії інформаційних технологій та духовно-орієнтованої педагогіки. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2020. № 8. С. 42–59.

47. Мак-Кі Роберт, Джерас Томас. Сторіноміка: маркетинг у пострекламну епоху / пер. з англ. Є. Голобородько. Харків: Віват, 2019. 240 с.

48. Мацнєва Є.А. Проблема дефіциту емпатії. Молодий вчений. 18-19 березня 2016. С. 46-50.

49. М'ялковська І. І., Міщук Н. Й. Проблема сторітелінгу в теорії та практиці навчання природничих дисциплін середньої загальноосвітньої школи // Шлях у науку: перші кроки : матеріали II Всеукраїнської конференції. (06 квітня 2023 р., м. Тернопіль). Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2023. С. 105-107

50. Немченко С. Г. Сторітеллінг як метод підготовки майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до рефлексивного управління. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. 2015. № 3. С. 182–189.

51. [Нефедченко О. І. Поняття емпатії в лінгвістиці [Електронний ресурс] / О. І. Нефедченко // Філологічні трактати. - 2016. - Т. 8, № 1. - С. 46-53].

52. Огаренко І. В. Особливості прояву емпатії у молодшому шкільному віці [текст]. Сучасна психологія : актуальність проблеми й тенденцій розвитку. Матеріали міжрегіон. наук практ. конф., 28 січня 2017. Запоріжжя: КПУ, 2017. С. 15-17.

53. Паламар С., Науменко М. Сторітелінг у професійній підготовці майбутніх педагогів: сучасні інструменти. Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». 2019. № 7. С. 48–55.

54. Побідаш І. Л. Сторітелінг: ознаки «гарної» історії. Обрії друкарства. 2019. № 1 (7). С. 144–150.

55. Полянська В. В. Емпатія як механізм формування політико-естетичного досвіду: політико-психологічні функції .Наукові записки. №4. С. 1–11

56. Рябовол Т. А. Роль емпатії процесі соціальної адаптації людини. Наукові записки Інституту психології Ім. Г.С. Костюка АПН України За ред. академіка С. Д. Максименка. К.: Нора-прінт, 2004. Вип. 24. 384 с
57. Сабада І. В. Сторітелінг – ефективний метод навчання та виховання. URL: <https://genezum.org/library/storiteling-efektyvnyy-metodnavchannya-ta-vyhovannya>
58. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: «Акта», 2012. – 537 с
59. Сопиков А. П. Механизм эмпатии. Вопросы психологии познания людьми друг друга и самопознания. Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1977. С. 89–95.
60. Ткачук Л. В. Особливості розвитку емпатії в підлітково-юнацькому віці. Духовність як основа консолідації суспільства: Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. К., 2009. Т.16. С. 275-279.
61. Томпсон Дерек. Хітмейкери. Наука популярності та змагання за увагу / пер. з англ. Дмитра Антонюка, Наталії Палій. Київ: Yakaboo Publishing, 2018. 432 с
62. Удич З. І. Сторітеллінг (Storytelling) у підготовці майбутніх учителів інклюзивних класів. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія Педагогічні науки. 2018. № 151 (1). С. 301–306.
63. Уроки емпатії або мистецтво ходити в чужому взутті. URL: <http://www.osvita.ua.com/2018/04/64396/>
64. Ферраці Кейт. Ваш надійний тил. Як налагодити зв'язки, що приведуть до успіху / пер. з англ. Д. Кушніра. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2018. 288 с.
65. Харарі Ювал Ной. Людина розумна / пер. з англ. Ярослава Лебеденка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 543
66. André Moritz. Soft Skills – verstehen, lernen, trainieren. URL: <https://www.soft-skills.com/empathie/>
67. Reich R. Supercapitalism. N. Y.: Knopf, 2007. 288 с.
68. Rogers C. R. A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships: As developed in the client-centered framework. – New York : McGraw-Hill, 1959. – Vol. 3. – P. 184-256.

69. Ripplinger J. Lernziel Sozialkompetenz. URL:
<https://bildung.bmbwf.gv.at/schulen/unterricht/uek/sozial.html>
70. National Storitelling Network, What is Storitelling? URL:
<http://www.storynet.org/resources/whatisstoritelling.html>
71. What is Storytelling,? Site: National Storytelling Network. URL:
[https:// storynet.org/what-is-storytelling/](https://storynet.org/what-is-storytelling/)

Додаток 1

Методика “Незакінчене речення”

Досліджуваний Б. К.

1. Добра людина – це людина, яка постійно посміхається, щедра.
2. Чесним можна назвати того, хто говорить правду.
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я хвилююся.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, я захищаю іншого.

Досліджуваний І. Д.

1. Добра людина – це людина ввічлива, охайна.
2. Чесним можна назвати того, хто завжди говорить правду.
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я зізнаюся.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, я захищу його.

Досліджувана Л. Д.

1. Добра людина – це людина, яка всім допомагає, щедра, посміхається, охайна.
2. Чесним можна назвати того, хто говорить правду.
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я хвилююся.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, я захищу ту людину.

Досліджуваний М. Д.

1. Добра людина – це людина, яка робить добро.
2. Чесним можна назвати того, хто говорить правду і не обманює інших.
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я вибачаюсь.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, я намагаюся заступитися.

Досліджуваний Х. Є.

1. Добра людина – це людина, яка робить добрі справи.
2. Чесним можна назвати того, хто говорить правду
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я вибачусь.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, то потрібно допомогти.

Досліджуванана К. Д.

1. Добра людина – це людина, яка допомагає людям.
2. Чесним можна назвати того, хто каже правду
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то потрібно виправитись.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, то потрібно допомогти.

Досліджуванана К. ІЦ.

1. Добра людина – це людина, яка робить добрі вчинки людям.
2. Чесним можна назвати того, хто чесний, хто не бреше.
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я скажу правду.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, то я покличу на допомогу.

Досліджуванана А. Г.

1. Добра людина – це людина, яка чемна, чесна, допомагає іншим людям.
2. Чесним можна назвати того, хто каже правду.
3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я вибачаюся.
4. Коли в моїй присутності ображають людину, повинна захистити іншого.

Досліджувананий І. В.

1. Добра людина – це людина, яка робить добро людям.
2. Чесним можна назвати того, хто говорить тільки правду.

3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я прошу вибачення.

4. Коли в моїй присутності ображають людину, то я кличу дорослих на допомогу.

Досліджувананий О. В.

1. Добра людина – це людина, яка робить добро людям.

2. Чесним можна назвати того, хто ніколи не обманює.

3. Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то я, звичайно, вибачусь.

4. Коли в моїй присутності ображають людину, то я спробую вирішити конфлікт.

Додаток 2

Методика Л. М. Фрідман “Що таке добре і що таке погано?”

Досліджуваний Б. К.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Мій друг допоміг мені злізти з високого дерева.

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Мій однокласник образив нашу вчительку.

Досліджуваний І. Д.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Моя однокласниця допомогла мені зробити сніжинку.

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Мій однокласник образив дівчинку і вона плакала.

Досліджувана Л. Д.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Я подарувала однокласнику Кирилу санчата з цукерками

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Мій однокласник навмисно штовхнув вчительку.

Досліджуваний М. Д.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Корова впала в ямку, а мій дід допоміг їй вибратись.

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Бачив, як ображали мою подругу.

Досліджуваний Х. Є.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

У школі збирали солодоці і теплі речі для військових, а потім відправили на фронт.

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Мене ображали старші діти.

Досліджуванана К. Д.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Я допомогла бабусі перейти дорогу.

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Образили мою подругу.

Досліджуванана К. ІЦ.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

У школі збирали кошти для ЗСУ,

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Старші діти не хотіли зі мною грати, ображали.

Досліджуванана А. Г.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Ми з татом зробили годівничку для птахів

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Хлопчик кинув каменем у цуценя.

Досліджувананий І. В.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Мама годувала бездомне кошеня та відганяла від неї собак.

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Дорослі хлопці обзивали мене і моїх однокласників у школі.

Досліджувананий О. В.

1. Добра справи, свідком якої ти був.

Моя шиншила захворіла, а моя сестра Лера її лікувала.

2. Зла, зробленого тобі іншими.

Мене обзивали.

Додаток 3

Василь Сухомлинський “Сьома дочка”

Було у матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулась додому аж через місяць. Коли мати увійшла до хати, дочки одна за одною почали говорити, як вони скучали за матір'ю.

— Я скучила за тобою, немов маківка за сонячним променем, — сказала перша дочка.

— Я ждала тебе, як суха земля жде краплину води, — промовила друга дочка.

— Я плакала за тобою, як маленьке пташеня за пташкою, — сказала третя.

— Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, — щебетала четверта.

— Ти снилась мені, як троянді сниться краплина роси, — промовила п'ята.

— Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, — сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матусі взуття й принесла їй води в мисці помити ноги.

Додаток 4

Як мати зозулею стала.

Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей. Жили вони з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилась і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей і немає чим годувати. Вже й у неї пересохло в горлі, мовила тихо до дітей:

— Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

— Нема в хаті води,— одказують діти.

— Візьміть глечик,— каже мати,— підіть до річки та й наберіть води.

Одізвався старший хлопець:

— Я не маю чобіт, нехай іде сестра.

Мати до дочки:

— Піди, доню, принеси мені води.

— Я не маю хустки завинутися. Нехай іде менший.

Просить мати меншого сина:

— Піди, Івасику, принеси мені водички.

— Я не маю в що вдягнутися,— одказує той.

Так ніхто і не приніс хворій матері води.

Пішли діти надвір, граються, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А найменший хлопчина саме вбіг у хату, бачить —
— мати вже стає зозулею, став гукати до брата і сестрички:

— Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схватали діти хто що: глечик, кружечку, відро. Всі побігли до річки, набрали води і кричать навперебій:

— Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вже вся обросла пір'ям, стала зозулькою, одлітає од хати:

— Ку-ку, ку-ку... Пізно, ді-ти, пізно... Ку-ку, ку-ку...

І стала одлітати. А діти за нею бігли, бігли, збиваючи по грудях ноги до крові. І до цих пір у лісах, на полянах стелиться мох з червоними краплинами: то, кажуть, ті краплини крові, що стікали отоді з ніг дитячих.

А мати назавжди одцуралася рідних дітей і донині літає зозулею.